

Alena Hanzová

Chizkijášova obnova národního, ale vazalského státu

Abstract

The research confirmed that migration from the North Kingdom had caused large demographic changes in Judah demographic structure. The Dtr picture of Hezekiah policy differs from Izaiah account. Dtr intentions were in favour of Hezekiah, so his image of Judah history is a largely ideological (theological) description. Hezekiah policy was focused on the expansion into Gaza territory. Another historical event was the fall of Samaria which made Judah a key player in the region. Tiglatpilesar III policy caused Judah to rise as a local political power. Hezekiah policy toward Assyria is largely depicted in the text of Izaiah. Judah later became the leader of anti-Assyrian coalition. Hezekiah was leading broad diplomatic activities to Babylonia. He prepared Judah for the war with Assyria and issued the renewal of fortresses in his kingdom and the construction of Siloam tunnel. He also conducted large transfers of inhabitants from the country to the fortresses and Jerusalem. Judah was defeated but Hezekiah sustained in his position. There happened war negotiations with Rabshakeh, there might have existed dynastic ties of Hezekiah to Sinnacherib. Judah lost large territories and regions with the production of olive oil. Part of anti-Assyrian policy was the cult centralization to Jerusalem. There was a huge opposition to the centralization policy. He issued harsh cultic measures with serious fiscal consequences for the kingdom.

Klíčová slova: Judské království, Chizkijáš, Asýrie, náboženská reforma, Deuteronomista, Izajáš
Key words: Judah Kingdom, Assyria, Hezekiah, religious reform, Deuteronomist, Izaiah

Badatelé I. Finkelstein a N. A. Silberman charakterizují období krále Achaza a Chizkijáše (732–701 př. Kr.) jako dobu, ve které měl judský stát plně rozvinutý úřednický aparát, monumentální stavební aktivity, nadbytek zemědělské produkce, která sloužila k vydržování královského dvora a královského aparátu. Judsko bylo podle interpretace moderní archeologie hustě osídlenou krajinou.¹ V druhé polovině 8. století př. Kr. prošlo Judsko dramatickou ekonomickou změnou. Jeruzalém se stal největším městem v zemi a byl opevněn masivním systémem hradeb.² V letech před Sinacheribovou invazí dosáhlo Judsko svého maxima teritoriální expanze a velkého nárůstu populace. Impulsem pro tak dramatické ekonomické změny bylo začlenění Judska do vazalského systému Asýrie a pád Izraele.³ Moderní archeologie zaznamenává v této době vysoký demografický nárůst, který byl důsledkem přílivu uprchlíků ze severu po pádu Samaří. Během posledních tří dekad 8. století př. Kr. se Judsko transformovalo z izolovaného kmenového státu do plně hodnotného státu, který byl začleněn do asyrské ekonomiky. Populace se dramaticky změnila z čistě judské na smíšenou díky přistěhovaleckým skupinám ze severu.⁴ Tito přistěhovalci ze severu si přinesli své vlastní náboženské tradice, zejména týkající se kultu bételské svatyně, které tvořily jejich dějiny i identitu. Toto bylo klíčem a výzvou pro judský královský dvůr, aby přistěhovalce začlenil do svého kultického systému a vytvořil tak jednu národní entitu.⁵

Z pohledu N. Na'amana byl judský stát na konci 8. století př. Kr. mnohem silnější jak demograficky, ekonomicky, vojensky, tak i politicky, než na konci 7. století př. Kr. Archeologický průzkum v Judsku prokázal destruktivní charakter Sinacheribova tažení. Počet lokalit z 8. století př. Kr. a odhadovaný počet obyvatelstva byl několikrát větší než

1) FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 260*

2) Jeruzalém pokrýval plochu 60 ha, což byl desetinásobný nárůst. Populace se odhaduje na 10 000–12 000 obyvatel. In: FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 263*

3) FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 264–5*

4) Na přelomu 8. a 7. století př. Kr. se odhaduje, že až polovina populace Judska bylo původem ze severu. K podobné změně mohlo dojít i v Jeruzalémě mezi obyvatelstvem, ačkoliv se to nemuselo týkat vládnoucích vrstev. FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 266*

5) FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 266*

u lokalit ze 7. století př. Kr.⁶ Broshi a Finkelstein odhadují, že celková populace Judska byla na konci 8. století př. Kr. přibližně 110 000 obyvatel. Podle novějších průzkumů v Šefele se odhad navýšil na 130 000 obyvatel. Tudiž počet deportovaných obyvatel Sinacheribem (200 150) je zřejmě přehnaný, ale toto číslo je mnohem bližší historické skutečnosti, než jak se dřívější badatelé domnívali. Sinacherib se snažil oslabit vzbouřené Judské království systematickým ničením a masovými deportacemi, tato taktika mu přinesla úspěch. Judsko postrádalo lidské zdroje potřebné pro znovuosídlení zničených a opuštěných oblastí. Důsledky asyrského tažení byly v zemi patrné i o sto let později.⁷ Na 'aman sděluje, že Ekrón byl v 9.–8. století př. Kr. malým a nevýznamným městem. Jeho masivní růst a prosperita v 7. století př. Kr. je tedy přímým důsledkem úpadku Judska. Jedinou oblastí Judského království, která se rozvíjela, bylo údolí Beer–šeby. Byly zde zakládány nové lokality a jejich počet se až zdvojnásobil. Prosperita jižní oblasti Judského království je proto přímým důsledkem *pax Assyriaca* a rozkvětu arabského karavanního obchodu v Asyrské říši.⁸

Chizkijášův politický vzestup

Deuteronomista vynechává ve svém líčení význačné události z dějin judských a izraelských králů, vynechává i jakoukoli zmínku o Chizkijášových intrikách mezi vazaly Asýrie na pobřeží Středozemního moře. Nezmiňuje se o velkých územních ztrátách Judska, které vyplývaly z Chizkijášovy politiky, a která je velmi dobře doložena v záznamech krále Sinacheriba. Abychom získali realistický obraz Chizkijášovy vlády, musíme pečlivě nahlédnout do asyrských analů a do prorockých knih Izajáš a Micheáš, které ovšem poskytují jen nepřímé zmínky.⁹ Deuteronomista vykresluje Chizkijáše jako úspěšného reformátora, což odráží jeho teologické stanovisko, které spíše zdůrazňuje pozitivní náboženský přínos reformy, než skutečný průběh reálných dějin. Ve skutečnosti reforma nebyla v politické sféře úspěšná, protože Judsko ztratilo značnou část svého území. Součástí pozitivního hodnocení Deuteronomisty je zmínka a přirovnání ke králi Davidovi.¹⁰ Chizkijášova protiasyrská politika je vykreslena v textu 2Kr 18, 7 kladně a kontrastuje s politikou jeho otce Achaza. Tím je zdůrazněna davidovská tradice věrných králů Hospodinovu kultu. Odvržením asyrského jha reprezentoval Chizkijáš odklon od předchozí politiky svého otce Achaza, který se stal dobrovolným vazalem Tiglatpilešara III.¹¹

6) NA'AMAN, N., *Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period, Neo-Assyrian Geography*, LIVERANI, M., Roma, 1995, s. 113

7) *Tamtéž*, s. 113

8) *Tamtéž*, s. 113

9) GRAY, J., *I–II Kings*, SCM Press LTD, London, 1964, s. 657

10) COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings*, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 216

11) 2Kr 16, 7

Nejen z asyrských textů, ale také podle Deuteronomistovy zprávy se dozvídáme, že Chizkijáš rozšiřoval Judsko na úkor pelištejského území, zaútočil na Gazu. Dobył toto opevněné město a vedl rozsáhlou vzpouru proti asyrskému králi

„a vzbouřil se proti králi Asýrie“ רישא-הלמק דרמינ
„a nesloužil mu“ דרבק אלן.¹²

Podle datace útoku a pádu Samaří 723–722 př. Kr. musel Hóšea nastoupit na trůn v roce 731 př. Kr. a Chizkijáš byl ustanoven za dědice v roce 729 př. Kr.¹³

Na počátku jeho vlády, Deuteronomista uvádí ve 4. roce jeho vlády¹⁴, což bychom mohli datovat do roku 723 př. Kr., pokud předpokládáme nástup na trůn v roce 727 př. Kr. a zároveň za 7. rok krále Hóšey, oblehl Salmanasar V. město Samaří. V 6. roce Chizkijášovy vlády a v 9. roce krále Hóšey, tedy v roce 722 př. Kr., dobył Salmanasar V. město Samaří. Dle biblické zprávy deportoval obyvatelstvo do Asýrie, usadil jej v Chalachu a v Chabóru a v médských městech. Můžeme tvrdit, že za vlády Salmanasara V. a Sargona II. se změnilo postavení Izraele z loutkového státu na statut provincie. Sargonova tažení dokumentují poslední fázi tohoto procesu přechodu od nezávislého státu k statutu provincie.¹⁵ V roce 726/725 př. Kr. je doloženo tažení Salmanasara V., avšak podle asyrských analů není jasná destinace tohoto tažení. Z tohoto hlediska bylo Samaří dobyto Salmanasarem V. v roce 723–722 př. Kr.

Sargon II. však ve svém Nimrudském inskriptu tvrdí, že dobył Samaří a táhl dále na jih proti Judsku. Jelikož text tohoto inskriptu se datuje na konec roku 717 př. Kr. nebo na začátek roku 716 př. Kr., hovoří se tedy na tomto místě o Sargonově tažení z roku 720 př. Kr. Je možné, že o této události hovoří také text proroka Izajáše.¹⁶

12) 2Kr 18, 7–8

13) 2Kr 18, 1 věk Chizkijáše, když se stal jediným vládcem v roce 714 př. Kr. a z toho vyplývá, že se Chizkijáš narodil v roce 738 př. Kr. In: GRAY, J., I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1964, s. 670

14) Miller datuje počátek a konec vlády krále Chizkijáše do let 727–698 př. Kr.

15) YOUNGER, K., L., *Recent Study on Sargon II, King of Assyria: Implications for Biblical Studies, Mesopotamia and the Bible, Comparative Explorations*, CHAVALAS, M., W., YOUNGER, K., L., JSOT, Supplement Series 341, Sheffield Academic Press, New York, 2002, s. 289

16) YOUNGER, K., L., *Recent Study on Sargon II, King of Assyria: Implications for Biblical Studies, Mesopotamia and the Bible, Comparative Explorations*, CHAVALAS, M., W., YOUNGER, K., L., JSOT, Supplement Series 341, Sheffield Academic Press, New York, 2002, s. 292: V roce 1974 přišel Na'aman s teorií, že fragment K 6205, který byl původně řazen do doby Tiglatpilesara III., ve skutečnosti patří k jinému fragmentu BM 82–3–23, 131,, který patří do doby Sargona II. Tento rekonstruovaný dokument se nazývá – Azeka nápis. Obsahuje zmínku o judském městě Azeka a dvakrát se zde vyskytuje jméno

Podle Youngera musel král Salmanasar V. podniknout izolovanou vojenskou akci proti Samařím, protože mezopotámské prameny nespojují Salmanasarovo a Sargonovo tažení v jeden celek. Hlavní díl zodpovědnosti na zániku izraelského státu a deportaci obyvatelstva nese asyrský král Sargon II.¹⁷

Chizkijáš. Není pochyb, že se v tomto textu hovoří o vojenském tažení proti Judsku. Datace napsu je problematická a badatelé navrhuji několik variant – 720, 715, 712, 701, 689 př. Kr.

17) V Sargonových záznamech (texty z Khorsabadu) se uvádí jeho dobytí Samařím, deportace a uvalení tributu. Tribut byl uvalen nejen na Samařím, ale i na Gazu, Egypt a na další. „Od roku mého nástupu na trůn až po patnáctý rok své vlády, jsem porazil Humbanigaše z Elamu na pláni Déru. Oblehl jsem a dobyl jsem Samařím, odvedl jsem 27 290 obyvatel, kteří tam pobývali. Shromáždil jsem od nich 50 vozů a donutil jsem ostatní (deportované obyvatelstvo), aby si vzali svůj majetek, ustanovil jsem nad nimi své úředníky a uložil jsem jim tribut bývalého krále.“ LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II Historical Records of Assyria, From Sargon to the End, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 26–27*

YOUNGER, K., L., *Recent Study on Sargon II, King of Assyria: Implications for Biblical Studies, Mesopotamia and the Bible, Comparative Explorations, CHAVALLAS, M., W., YOUNGER, K., L., JSOT, Supplement Series 341, Sheffield Academic Press, New York, 2002, s. 294:*

Už Tiglatpileser III. začlenil zajaté izraelské vojáky do zvláštní jednotky, která se skládala z profesionálních vojáků z řad deportovaného obyvatelstva. V jeho nápise 4, 16 se mluví: „odvedl do Asýrie pomocnou armádu země Bit Humria, všechny z jejího lidu.“ Termín *tillāti* znamená pomocní vojáci a užívá se v omen literatuře *Šumma Izbu*, kde se objevuje ve větě *šarru / rubû tillāti irašši*, což znamená král/princ bude mít pomocné vojáky. Pomocní vojáci mohli pomáhat králi k vítězství, ale mohli být také velmi nespolehlivými. Jedna jednotka asyrské armády se od dob Aššurnasirpala II. skládala pouze z vojáků, kteří patřili mezi deportované obyvatelstvo *šaglûte*. Tato jednotka měla svého vlastního velitele *rab šaglûte* – velitel deportovaných. Tento velitel spadal pod přímé velení hlavního eunucha *rab ša reši*. Sargon II. po svém tažení v roce 720 př. Kr. vytvořil podle asyrských dokumentů zvláštní jednotku, která se skládala ze samařských vozačů. Tito vojáci si mohli uchovat svoji vlastní národní identitu a nebyli začleněni do jednotky *šaglûte*. Jeden ze samařských vysokých úředníků získal klíčové místo na asyrském dvoře a stal se Sargonovým poradcem ve vnitřních záležitostech země. Je uveden v TFS 99.1 jako Samařan, který byl velitelem oddílu *rab urate*. Podle Dalley hráli Samařané důležitou roli v asyrských městech Nimrodu a Ninive na přelomu 8. a 7. století př. Kr. Mezi deportované obyvatelstvo patřili kromě vojáků a úředníků také kněží,

Text od verše 2Kr 18, 9 do 2Kr 18, 11 informuje o historických událostech a můžeme jej nahlížet jako jeden celek. V textu máme tři důležité informace:

„vytáhl Salmanasar král Asýrie proti Samaří a oblehl je!“

הִילְעָ רַצְיוֹ—וְזָרַם—לַע, וְרוּשָׁא—דְלִמְ רַסְאָנְמִלְשׁ הִלְעָ

dále "dobyli je ...“

הִדְבְּלוּ

a poslední "a vystěhoval asyrský král Izrael do Asýrie“

הַרְוִישָׁא, לְאַרְשֵׁי—תַּא רְוִישָׁא—דְלִמְ לְגִי

Verš 2Kr 18,12, který vysvětluje katastrofu Izraele jako jejich důsledek neposlušnosti vůči Hospodinu, je buď Deuteronomistova teologická snaha vysvětlit tuto tragédii Izraele, nebo jde o pozdější dodatek.

Po roce 725 př. Kr. se král Hóšea vymanil z loajality vazalství vůči Asýrii, Salmanasarovi V. a spojil se s Egyptem v protiasyrské vzpouře (2Kr 17,4). I když byl Hóšea zajat, přesto Samaří odolávalo vojenskému náporu tři roky až nakonec padlo v roce 722 př.Kr. (2Kr 17, 4–5; 2Kr 18, 9–10). Salmanasarova smrt přerušila boje v Samaří, ale nový asyrský král Sargon II. se rozhodl ukončit trvající odpor a v roce 720 př. Kr. se znovu zmocnil města a deportoval jeho obyvatelstvo¹⁸ a učinil ze Samaří královské provinční město. Po první Sargonově kolonizaci v roce 722 př. Kr. následovaly další vlny přesídlenců do Samaří buď jako náhrada za muže povoláné do vojenské služby nebo jako snaha „pacifikovat“ původní obyvatelstvo. Tyto přesuny obyvatel znamenaly velkou změnu v etnickém složení severního Izraele a to ve prospěch cizích přistěhovalců. Původní obyvatelstvo zůstalo v menšině ve své vlastní zemi. V Sargonových záznamech se píše „Vyplenil jsem město Šinuhtu, Samirina (Samaria) a celou zemi Bit Humria (Izrael).“¹⁹ Podle Cogana sloužila samařská provincie jako konečná destinace pro velký počet deportovaných včetně osob jiného než cizího původu, patřily sem arabské kmeny, což znamená, že oblasti kolem hlavního města byly otevřené novému osídlení. V poslední fázi začlenění Izraele do asyrského impéria přestal Izrael existovat jako nezávislý stát a nebyl již později obnoven,

řemeslníci a obchodníci. s. 297–299

18) COGAN, M., *Imperialism and religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries*, Missoula, Mont. SBL (MS), 1974, s. 99: Cogan uvádí 27 290 obyvatel (jiní 27 280)

19) LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II Historical Records of Assyria, From Sargon to the End*, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 40

když se asyrská armáda stáhla.²⁰ První fází bylo krátké období vazalství 745 př. Kr. – 720 př. Kr. V tomto období Izrael ztratil značnou část svého území. A druhou fází bylo století provinciální správy v rámci asyrské říše.

Když Chizkijáš nastoupil na trůn, bylo Judsko pod přímou asyrskou nadvládou jako vazalský stát. První změna v geopolitické situaci přišla po porážce pelištejského povstání proti Asýrii. Sargonovo dobytí Ašdódu v roce 712 př. Kr. nejen potlačilo revoltu v Pelišteji, ale také umožnilo mocenský nástup Judska na západě. Po podmanění měst v Pelišteji a v Zajordánsku Tiglatpilesarem III. se z Judského království stala hlavní politická a vojenská mocnost tohoto regionu.

Sargonova tažení do jižní Syropalestiny proběhla třikrát během jeho vlády. Tažení v roce 720 př. Kr. mělo potlačit širokou koalici vzbouřenců v západní části říše, během které také vypuklo povstání Marduk–apla–iddiny v Babylónii, které bylo podporováno Elamem. Situace v Judsku příznivá pro protiasyrskou skupinu byla posílena vzpourou v Babylóně, takže ji musel Sargon II. potlačit. Možným náznakem, že Judsko bylo zapojeno do vzpoury západních států, je zmínka v Sargonově nápisu z roku 717 př. Kr., kde se hovoří o Sargonovi jako „podmaniteli judské země, která leží velmi daleko“.²¹ Z toho vyplývalo, že se Judsko podřídilo a nadále patřilo mezi satelity Asýrie za podmínek, které platily od dob krále Achaza. Absence jakéhokoli výroku o Judsku v Sargonově líčení jeho tažení z roku 720 př. Kr. může znamenat, že pokud Judsko participovalo na těchto vzpouřích, hrálo pouze druhořadou roli. Chizkijáš se velmi obratně podřídil Asýrii a zaplatil tribut. Biblický text hovořící o tažení Sargona proti Jeruzalému v této době je oddíl Izajáše Iz 10, 27b–32, ale i tento text je velmi sporný.²² Nápis z Ninive krále Sargona nás informuje o nepřátelském postoji vazalských států Syropalestiny k Asýrii.²³ Text nápisu explicitně zmiňuje Judsko a to hned na začátku,

20) *Za vlády Babylóňanů a Peršanů bylo Samaří obnoveno jako provincie těchto říší, bez ohledu na to, zda bylo před tím anektováno Jóšijášem či nikoliv.*

21) MILLER, J., M.; HAYES, J., H., *A History of Ancient Israel and Judah*, SCM Press Ltd., London, 1986, s. 351

22) *Tamtéž*, s. 351

23) LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. II *Historical Records of Assyria, From Sargon to the End*, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, „... jejich sousedství, hradba ...20 kubiků spodních vod dosáhlo hradeb. **Králové zemí Pelišteje, laudí (Judska), Edómu, Moábu, kteří přežívají u moře, plátcí tributu a daně Aššurovi, mému pánu, oni poslali bezpočetné pobuřující a urážlivé zprávy, aby vůči mně zaujali nepřátelský postoj, Pir’u, králi Egypta, princí, který je nemohl zachránit, poslali své dary (úplatky) a pokusili se ho získat jako spojence. Zatímco já, Sargon, spravedlivý vládce, který se bojí kletby Šamaše a Marduka, který dodržuje rozkaz nebo příkaz Aššura, překročil Tigris a Eufrat při nejvyšším průtoku (největší**

z lokace vyplývá, že šlo o koalici sousedících států, které spoléhaly na Egypt jako protiváhu Asýrie. Text usvědčuje Egypt z jeho protiasyrské politiky. Vyskytuje se zde zajímavá skutečnost, že tažení probíhalo na jaře v čase největších záplav. Tato vzpoura je reflektována i v biblickém textu proroka Izajáše (Iz 20).

Chizkijášova protiasyrská politika se snažila odstranit proasyrské vládce v Pelištei, mezi něž patřil Padí z Ekrónu, který byl zadržován v Jeruzalémě. Gaza se obrátila proti Sargonovi pod vedením Hanna, ale později byl v Gaze dosazen loajální vazal Silli-Bel, který byl odměněn anexí částí judského území po roce 701 př. Kr.²⁴ Gaza byla od dob Tiglatpilesara III. v zájmové sféře Asýrie a Chizkijášovy útoky na Gazu byly válečným počinem a byly koordinovány s místními protiasyrskými kruhy, které se vzbouřily po smrti Sargona. Tyto útoky se odehrávaly v letech 705–702 př. Kr.²⁵

Sargonova smrt v roce 705 př. Kr. přinesla období politické nestability v Asýrii a byla signálem pro vzpouru mezi západními vazaly. Luli král Týru a Sidónu se vzbouřil a blokoval tak přímé spojení Asýrie a Palestiny.²⁶ Chizkijáš posílil svoji kontrolu nad pelištejskými městy, vytvořil spojenectví s králem Aškelónu a navázal diplomatické vztahy s Egyptem v letech 705–701 př. Kr.²⁷ a zajistil si vojenskou pomoc od egyptského faraona Šabataka z 25. dynastie.²⁸ Text nápisu (viz. Poznámkový aparát) velmi detailně

povodni), jarní vodě toho roku, v člunech jsem se dostal na suchou zem."

24) GRAY, J., *I–II Kings*, SCM Press LTD, London, 1964, s. 671

25) COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings*, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 217: *Nedávné archeologické výzkumy odkryly síť pevností v Negevské poušti. Jejich původ a datace je stále předmětem debaty. Podrobněji v R. Cohen: The Iron Age Fortresses in the Central Negev, BASOR 236, 1979, s. 61–*

26) LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 142

27) Iz 31, 1

28) LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 142, *„Na mém třetím válečném tažení jsem vytáhl proti zemi Chetitské. Luli, král Sidónu byl přemožen mým majestátem a z Týru uprchl do Iadnary (Kypru), který leží uprostřed moře a tam zemřel. Tuba’lu jsem dosadil na jeho královský trůn a uvalil na něj svůj královský tribut. Králové Amurru, všichni, přinesli svůj tribut přede mnou v blízkosti města Ušu, a Sidka, král Aškelónu, který se nepodrobil mému jhu, bohů jeho otcovského domu, jeho samého společně s jeho rodinou jsem porazil a odvedl do Asýrie. Šarru-lu–dariho, syna Rukibtu, jejich bývalého krále, jsem dosadil nad lidem Aškelónu a uvalil na něj svůj královský tribut. V průběhu svého tažení jsem dobyl jeho města, která se nepoklonila u mých nohou, odvekl jsem jejich kořist. Guvernéry a lid Amkaruny (Ekrónu), kteří uvrhli do železných pout Padího, jejich krále, který byl zavázán přísahou Asýrii, a vydali ho Chizkijášovi, Judejci, a ten jej držel ve vězení, začali se bát a požádali*

líčí politickou situaci v západní Syropalestině. Popis tažení postupuje směrem od severu k jihu. V textu jsou zmíněny tresty a protiopatření asyrského krále vůči vzbouřeným vazalům. Ve vztahu k Judsku se text nápisu vzájemně doplňuje s biblickými texty knih Královských. Je popsáno obklíčení Jeruzaléma a zpusťování Judska. Není ovšem uvedena příčina, proč nebyl Jeruzalém dobyt. Text líčí jen úspěchy, o ztrátách na straně Asýrie nápis mlčí.

V roce 705 př. Kr. Asýrie sahala od Egypta až po Perský záliv. Na jihovýchodě Sargon dobyl Babylonii v roce 710 př. Kr. a prohlásil se za babylónského krále a používal titulu *šakkanak Bābili* „gubernér Babylónu“. Jeho náhlá smrt v roce 705 př. Kr. způsobila neklid mezi vazaly Asýrie. Vazalské státy předpokládaly, že asyrská nadvláda skončila. Došlo i k politickým změnám v Egyptě, kde nastoupil na trůn faraó Šabatata z núbijské dynastie a mírové vztahy s Asýrií skončily.

Faraon Šabatata²⁹ byl mnohem odhodlanější než jeho předchůdce a měl mnohem větší možnosti pro efektivní pomoc vzbouřeným vazalům. Koalici tvořil Týr

o pomoc egyptské krále, lučištníky, vozy a koně, krále Meluhhy, nespočetný zástup. Na pláni Altaku jsem s nimi bojoval, porazil jsem je, vozataje a egyptské prince společně s vozataji krále Meluhhy jsem zajal živé svou vlastní rukou.

*Přítáhl jsem do blízkosti Amkaruny. Guvernéry, kteří se vzbouřili (zhřešili), jsem pobil mečem. Obyvatele, kteří se vzbouřili (zhřešili), jsem vzal jako kořist, zbytek, ti, kteří byli bez viny, jsem omilostnil. Padiho, jejich krále jsem vyvedl z Jeruzaléma a dosadil na trůn nad nimi. Svůj královský tribut jsem uvalil na něj. Protože se Chizkijáš, Judeje, nepodrobil mému jhu, dobyl jsem, zajal a vyplenil 46 jeho opevněných měst a města, která byla v jejich blízkosti, počítal jsem je za kořist. Jeho jako ptáka v kleci v Jeruzalémě, jeho královském města, jsem uzavřel, obklopil jsem Jeruzalém valy. Jeho města, která jsem vyplenil, jsem odebral z jeho země a dal je králům Ašdódu, Aškelónu, Ekrónu a Gazy. Zmenšil jsem jeho zemi. K předešlému tributu jsem přidal roční platbu darů jako daň a uvalil jsem to na něj. Chizkijáše přemohl můj královský majestát, a Arabové a jeho vojáci, které přivedl do Jeruzaléma, svého královského města, uprchli. Společně s 30 talenty zlata, 800 talenty stříbra a různými poklady ze svého paláce, poslal své dcery, své palácové ženy, své zpěváky a zpěvačky do Ninive a vyslal své posly, aby zaplatili tribut.“ LUCKENBILL, D., D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II Historical Records of Assyria, From Sargon to the End, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 142–143: Záznamy zapsané po šestém válečném tažení. Záznamy šesté válečné výpravy nás informují o králi Chizkijášovi: „Vyplenil jsem velkou provincii Judsko, **silného, pyšného Chizkijáše**, jejich krále, jsem si podrobil u svých nohou.“ In: LUCKENBILL, D., D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II Historical Records of Assyria, From Sargon to the End, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 148*

29) 710–695 př. Kr.

stojící v čele foinických měst, v Pelištei to byly Aškelón a Ekrón a v Zajordání to byly Amón, Moáb a Edóm. Musíme si uvědomit, že se Chizkijáš nacházel v tomto politickém napětí pod tlakem koalice a vlasteneckých aristokratických kruhů v Judsku. Navzdory Izajášově varování se Chizkijáš přidal k této koalici a začal vyjednávat smlouvu s Egypťany. V důsledku tohoto vyjednávání se stal vůdcem koalice. Chizkijáš, který použil sílu proti váhajícímu pelištejským městům, aby je získal na svoji stranu. Proto se Chizkijáš chystal na obranu³⁰ a zajistil si zásoby vody pro případ obléhání. V tuto dobu byl vybudován tunel, který přiváděl vodu z pramene Gíchónu do Jeruzaléma.³¹

V této koalici hrál Chizkijáš dominantní roli. Zaútočil na pelištejská města³², která zůstala loajální Asýrii, aby se mohlo konsolidovat povstání vůči Asýrii a uvěznil proasyrského krále Ekrónu Padiho v Jeruzalémě. Toto judské spojenectví s Egyptem bylo kritizováno prorokem Izajášem.³³ Ve svých přípravách na válku se Chizkijáš soustředil na budování opevnění Jeruzaléma. Byly přestavěny hradby a byly nalezeny vodní zdroje, které měly pokrýt potřeby města v případě jeho obležení. Voda se měla dopravovat tunelem z Gíchónského pramene do rybníku Šíloa v Jeruzalémě.³⁴ U vstupu do tohoto tunelu se nachází nápis připomínající toto inženýrské dílo starověku a tento monumentální nápis v biblické hebrejštině je jediným z období prvního Chrámu. Všechny tyto Chizkijášovy aktivity mohou být datovány do let 705–701 př. Kr.³⁵

30) 2Pa 32, 3–5

31) BRIGHT, J., s. 281–282; COGAN, M., TADMOR, H., 2 Kings, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 221; 2Kr 20,20; 2Pa 32, 30

32) 2Kr 18, 8

33) Iz 31, 1–3

34) 2Kr 20, 20; 2Pa 32, 3–4; Iz 22, 11

35) Chizkijáš, král judský (727–698 př. Kr.) Siloam Tunnel Inscription (Latest Edition: KAI, No. 189. Translations: ANET, 321, DOTT, 210)

// tunel. Toto se týká tunelu: Zatímco // (byly) stále /sekery proti sobě a zatímco zbývaly tři kubiky k vykopání, byl slyšet hlas volající na spolupracovníka, protože tam byla skulina ve skále napravo a nalevo. A v den, kdy byl tunel prokopán, kopáči kopali proti sobě, sekera proti sekeře. Pak voda tekla z pramene do rybníku, který měl objem 1 200 kubíků a výška skály byla sto kubíků nad hlavami kopáčů. In: COGAN, M., TADMOR, H., 2 Kings, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 337; V roce 1996 badatelé J. Rogerson a P. R. Davies zpochybnili dataci vzniku Šiloamského tunelu v době vlády krále Chizkijáše a navrhli alternativní řešení, umístili vznik tunelu a inskriptu do doby Makabejců. Tato hypotéza však byla nepřijatelná pro širokou badatelskou obec. E. A. Knauf navrhuje také přesunout vznik tunelu do doby krále Menašeho. L. Grabbe ponechává otázku vzniku tunelu otevřenou a připouští jak dobu krále Chizkijáše, tak i dobu krále Menašeho. In: GRABBE, L., Good Kings and Bad Kings, T Clark Biblical

Podle J. Brighta byl Sargon nelegitimním vládcem, uzurpátorem na trůnu. Toto mohlo být formální příčinou pro širokou frontu vzpoury mezi vazalskými státy proti Sargonovi. Vazalové zřejmě použili ustanovení smlouvy, které hovořilo o boji proti uzurpátorovi na asyrském trůně. Asarhaddonova smlouva, která o tomto ustanovení přímo hovoří, se mohla stát precedentem a vzorem pro následující ustanovení panovníků na asyrský trůn. U říše jako Asýrie se musela předpokládat dynastická stabilita, tudíž je velmi pravděpodobné, že i Chizkijáš a Achaz byli vázáni dokumentem, který byl téměř totožný s Asarhaddonovou smlouvou. Události v Egyptě, který byl sjednocen pod 25. núbijskou dynastií, nasvědčovaly tomu, že palestinští vazalové mohli žádat Egypt o pomoc. Po sjednocení mohl Egypt usilovat o intervenční politiku do Asie. Prvním krokem egyptské politiky bylo podkopat moc Asýrie v Palestině. V Palestině se vytvořily politické kruhy, které se mylně domnívaly, že nastal čas pro vzpouru proti Asýrii.³⁶ Nejpozději do roku 714 př. Kr. se vzbouřil Ašdód, tamní král odmítl platit tribut Asýrii, byl odstraněn svým bratrem, ale vzbouřený lid jej vypudil a přijal uzurpátora jako svého krále. Jiná pelištejská města se také připojila ke vzpouře, jak o tom hovoří Sargon. To, že egyptská pomoc byla příslibena, víme jak z asyrských textů, tak i z biblických textů (Iz 18). Iz 18 ukazuje na to, že velvyslanci egyptského krále čekali, že se k nim Chizkijáš připojí (Iz 14, 28–32). Prorok nás informuje, že se Chizkijáš snažil navázat diplomatické styky s Etiopií a podle Childse tato pasáž popisuje Chizkijášovu snahu získat menší státy Syropalestiny na svoji stranu v boji proti Asýrii. Z Iz 18, 2 bychom mohli vyrozumět, že prorok popisuje výměnu delegací Etiopie a Judska. Text Iz 18, 2a mluví o etiopské delegaci a text Iz 18, 2b mluví spíše o judské delegaci směřující do Etiopie.³⁷ Judsko nebylo sjednoceno v postoj, zda se připojí ke vzpouře. Z knihy Izajáš víme, že prorok byl velmi proti. Požadoval po králi, aby odmítnul žádost etiopských velvyslanců. J. Bright se domnívá, že Egypt popouzel Judsko ke vzpouře a nabízel mu spojenectví proti Asýrii. Protože Judsko nebylo poškozeno po potlačení vzpoury, můžeme se domnívat, že zůstalo stát stranou. Podle Tadmora Sargon zaútočil na město Azeka a donutil tak Judsko k loajalitě (Iz 22, 1–14).³⁸

Studies, London, 2007, s. 83

36) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 281*

37) CHILDS, B., S., *Isaiah, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2001, s. 138*

38) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 281–282*

Podivné setkání s Marduk–apla–iddinou

Diplomatická mise Marduk–apla–iddiny מַרְדּוּק־אַפְּלָא־אִדְדִּינָא³⁹ proběhla pravděpodobně v letech 713⁴⁰–711 př. Kr., ale není vyloučena datace let 703–702 př. Kr.⁴¹ B. Halpernova hypotéza uvádí, že pokud Judsko hrálo nějakou roli v Marduk–apla–iddinových plánech, musel Chizkijáš začít s přípravou vzpoury krátce po roce 712 př. Kr., což by podpořila i skutečnost, že sidónští spojenci byli ve vzpouře proti Asýrii už v roce 709 př. Kr.⁴²

Tato delegace navštívila krále Chizkijáše pravděpodobně dříve než jak o tom mluví biblický text. Je možné, že redaktor zařadil text jako úvod k textu, který hovoří o uzdravení krále Chizkijáše. Jeho delegace byla více než zdvořilostní, jak je uvedeno v textu, zřejmě se jednalo o politickou návštěvu, která proběhla v roce 711 př. Kr., kdy Sargon táhl do Egypta, nebo proběhla před vzpourou krále Chizkijáše v roce 701 př. Kr. Prorok Izajáš stál v opozici k účasti na této akci. Izajášova opozice způsobila, že Chizkijáš zůstal neutrální v roce 711 př. Kr.⁴³ Tuto delegaci babylónského krále musíme vidět v kontextu jeho protiasyrské politiky. Proběhla v roce, kdy se formovala protiasyrská koalice na západě, ovšem nelze s jistotou říci, že by byla Babylónie přímo zapojena do tohoto povstání. Nicméně Beródak–baladán rozhodně mohl tiše podporovat tuto opozici proti Asýrii. V biblickém textu není náznak, že by delegace měla za cíl vyvolat povstání. Jejím cílem mohlo být udržení dobrých diplomatických vztahů s nejsilnějšími asyrskými vazaly na západě. Také mohlo jít o podporu dobrých obchodních vztahů se západem prostřednictvím spřátelených arabských kmenů.

Udržení diplomatických vztahů by vyplývalo textu 2Kr 20, 12, kde termín הַדָּן⁴⁴ znamená dar⁴⁴. Fráze „král uslyšel, že je Chizkijáš nemocen“ je podle interpretů vsuvkou, aby se spojila tato návštěva s příběhem o Chizkijášově onemocnění. Chizkijáš reaguje ukázkou svého bohatství a moci. Delegaci ukazuje:

39) Beródak – baladán (Marduk–apla–iddina II. – 721–710 př. Kr. (Marduk–apla–iddina II. – 703 př. Kr.) In: PECHA, L., *Babylónie, Stručná historie států, Libri, Praha, 2006*) se vzbouřil proti Asýrii a vládl v Babylóně v letech 720–709 př. Kr. (nebo 722–710 př. Kr.), kdy byl poražen Sargonem II. a musel uprchnout do dolní Mezopotámie. Objevuje se znovu na scéně po smrti Sargona, ale vládne v Babylóně jen krátce, pouhých devět měsíců v roce 703–704 př. Kr. In: GRAY, J., *I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1970, s. 701*

40) COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 261*

41) GRAY, J., *I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1970, s. 701*

42) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *London, Law and ideology in monarchic Israel, Sheffield, JSOT (SS), 1991s. 20*

43) GRAY, J., *I–II Kings, SCM Press LTD, 1970, s. 701*

44) 2Kr 16, 13; 2Kr 17, 3 termín znamená i tribut i rituální obětování, v tomto případě však jde o dar

התכנן תיב-לך-תא
 בהנה-תאן חסכה-תא
 מימשה-תאן
 בושה וקש תאן
 וילך תיב תאן
 ויתרצואב אצמן רשע-לך תאן

"celou pokladnici, stříbro a zlato a balzámy a olej vonný a zbrojníci a všechno, co (bylo) v jeho skladech"

Ambiciózní, ctižádostivý a pyšný a pošetilý Chizkijáš odpovídá, že delegace viděla všechno jeho bohatství. Takové chování ovšem bylo velmi netypické a nerozumné a bylo kritizováno prorokem Izajášem. Prorokova otázka směřovaná králi הַמֶּלֶךְ הַבָּבְלוֹנִי byla varující výzvou.

O Chizkijášovu bohatství se dozvídáme z tributu krále Sinacheriba. V textu⁴⁵ jsou zřejmě jmenovány kromě třiceti talentů zlata a osmi set talentů stříbra i jiné položky.⁴⁶

Hřích a pád

Chizkijáš se začal připravovat na vzpouru proti Asýrii už velmi brzy, mezi lety 712–705 př. Kr. Po smrti Sargona přišlo období politického napětí, které podnítilo vzpoury mezi vazalskými státy proti Asýrii. Informace o jeho přípravách máme jak z biblických textů, tak i z archeologických nálezů. Podle nich zhotovoval zbraně, budoval skladiště pro potraviny a budoval stáje pro dobytek a dokonce i města pro vlastní potřebu (2Pa 32). Vybuodoval hradební opevnění okolo Jeruzaléma, zbudoval druhý okruh hradeb a postavil

45) 2Kr 20, 13

46) LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. II Historical Records of Assyria, From Sargon to the End, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 119–121: Third campaign. Against Syria–Palestine; siege of Jerusalem. Další zmínky o třetí válečné výpravě krále Sinnacheriba se nacházejí na „Rassam Cylinder“ v Britském muzeu, výčet tributu obsahuje: „30 talentů zlata, 800 talentů stříbra, drahé kameny, vzácné kovy, šperky, stavební kameny, lůžka ze slonoviny, křesla ze slonoviny, sloní kůže a kly, javorové dřevo, dřevěné truhlice, barvené vlněné pláště, lněné pláště, fialová a purpurová bavlna, nádoby z mědi, železo, bronz, olovo, vozy, štíty, kopí, zbroj, meče, luky a šípy, dýky, další válečné vybavení, jeho dcery, jeho palácové ženy, jeho zpěvačky a zpěvačky, kteří byli přivedeni za mnou do Ninive, mého královského města. Aby zaplatil tribut a zůstal ve službě (v podřízenosti), vyslal své posly.“ „Z kořisti těchto zemí, které jsem vyplenil, jsem si vzal 10 000 luků, 10 000 štítů, a přidal jsem je ke svému královskému vybavení. Zbytek kořisti nepřitele jsem rozdělil jako ovce ve své armádě, stejně tak jsem to rozdělil svým guvernérům a obyvatelům měst.“*

věže. Zhotovil vodní nádrž a tunel, který přiváděl vodu do města (2Kr 20, 20; 2Pa 32, 30; Iz 22, 11; Si 48, 17).⁴⁷ Můžeme předpokládat, že Chizkijáš počítal s obléháním hlavního města. Z nápisu v Šiloamském tunelu v Jeruzalémě vyplývá, že byl postaven Chizkijášem pro obranu obléhaného Jeruzaléma. Z archeologických nálezů vyplývá, že Chizkijáš zavedl systematický výběr naturálních daní, které shromažďoval do čtyř regionálních center, odkud měly být distribuovány pro administrativní a vojenské účely. Těmito centry byla města Soko pro Šefelu, Zif pro Negev, Chebrón pro jižní vysočinu, Jeruzalém pro severní Judsko.⁴⁸ Aby posílil judskou vojenskou připravenost na válku s Asýrií, provedl také náboženské reformy, které měly vztah k jeho národním ambicím. V jaké době začal Chizkijáš uplatňovat své reformy, není jasné. Asyrský král Sinacherib se rychle snažil vypořádat s Chizkijášovou vzpourou, aby mohl intervenovat proti Merodach-baladanovi v Babylóně. Do doby než se Sinacheribovi podařilo znovu ovládnout situaci, Chizkijáš úspěšně zformoval silnou regionální koalici proti Asýrii, do jejíhož čela se postavil. Ovšem asyrská vojska pod vedením Sinacheriba znovu získala kontrolu na západě v roce 701 př. Kr. a vydala se na pochod proti Jeruzalému a izolovala Chizkijáše v jeho hlavním městě „jako ptáka v kleci“⁴⁹.

Chizkijáš sám dosadil v Ekrónu loutkovou vládu, kde sesadil proasyrského krále Padiho, který byl zřejmě dosazen na trůn Sargonem v roce 720 př. Kr. I přes tuto vypracovanou spojeneckou strukturu Chizkijášova obranná strategie spoléhala na systém pevností. Chizkijášova opatření počítala s asyrskou vojenskou reakcí. Události u Rafie v roce 720 př. Kr. ukazují na to, že egyptská pomoc buď nedorazila včas, nebo byla málo efektivní (Iz 20, 3–6; 19, 19–25; 30, 1–11; 31, 1–3). Izajáš hovoří o této události velmi často a zdá se, že začíná komentovat tuto událost od roku 712 př. Kr. Izajášova řeč nebyla určitě útokem na politiku jeho krále. Navíc máme také řeč o egyptské síle v 2Kr 18, 21.⁵⁰ Chizkijáš se uzavřel do Jeruzaléma, aby vyčkával, dokud nedorazí pomoc od spojenců. Chizkijáš předpokládal, že se nepřítel zdrží dobýváním systému pevností do doby, než dorazí pomoc. V tomto smyslu opakoval strategii svého otce Achaze. Příprava této strategie zahrnovala tyto kroky. Nejprve musely být pevnosti opraveny, tedy král provedl demolicí předměstí, vybudoval Šiloamský tunel, vybudoval vodní díla, aby pevnosti a Jeruzalém měly dostatečné vodní zdroje. Nemáme dostatečný záznam o přípravných

47) MILLER, J., M.; HAYES, J., H., *A History of Ancient Israel and Judah*, SCM Press Ltd., London, 1986, s. 354

48) Miller zmiňuje, že text Joz 15,21–62 reflektuje Judsko Chizkijášovy doby. In: MILLER, J., M.; HAYES, J., H., *A History of Ancient Israel and Judah*, SCM Press Ltd., London, 1986, s. 356

49) ANET, s. 287

50) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (SS), 1991, s. 21

pracích na jih od Jeruzaléma. Znovu vybudoval bastiony. Dalším krokem bylo zajistit velké počty profesionálních vojáků a provést konskripty. Úkolem těchto vojáků bylo zabránit vzpouře lidu.⁵¹ Třetím krokem bylo soustředit venkovské obyvatelstvo do pevností, aby tak ochránil své ekonomické zdroje před Asýrií. Evakuoval obyvatelstvo, z čehož vyplývalo, že venkovské obyvatelstvo bylo zapojeno do oprav pevností. Přesun obyvatelstva do pevností byl určitou zkouškou těchto pevností před bojem. Také to signalizovalo, že král hodlá vyklidit venkov a uzavřít lid do pevností. Úkolem bylo uskladnit v pevnostech potraviny.⁵² Výstavba pevností, zajištění vojenských posádek a koordinace přesunu obyvatelstva, byly náročné úkoly. Bylo třeba mobilizovat vlastníky půdy a ostatní obyvatelstvo. Ve skutečnosti opuštění venkova znamenalo opuštění zaslíbené země Hospodinem. Není tedy náhodou, že se o Chizkijášovi hovoří jako o králi, který zrušil posvátná návrší, místa venkovského kultu. Je nepravděpodobné, že jeho reformy byly náhodné. Reformy musely být spojeny s realitou země, tedy reflektovaly přípravy na vojenský konflikt. Proroctví, které korespondovalo s Chizkijášovou reformou, bylo jeho politickým programem. Politika centralizace kultu tak předcházela Sinacheribově invazi.⁵³ Reforma dávala politický smysl jako následný krok po opuštění venkova. Přerušily se tradiční vazby k zemi, ale měla se vytvořit vazba jednotlivce nebo rodiny k centrální autoritě. Venkovské obyvatelstvo, které bylo vždy nakloněné politice smíření, bylo podrobena vojenské disciplíně, aby se zabránilo možné vzpouře.⁵⁴

51) *Tamtéž*, s. 22; 2Pa 32, 28–29; CHILDS, B., S., *Isaiah and the Assyrian crisis*, London, S.C.M. Press, 1967

52) HALPERN, B., HOBSON, D., W., 1991, s. 26

53) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (SS), 1991, s. 27

54) LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. II *Historical Records of Assyria, From Sargon to the End*, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 119–121: *Third campaign. Against Syria–Palestine; siege of Jerusalem*.

„Úředníci, aristokracie a lid Ekrónu, kteří odvrhli Padiho, svého krále, který byl zavázán smlouvou Asýrii, v poutech ze železa byl předán Chizkijášovi Judejci (Iudai), který jej držel v zajetí jako nepřítele, se začali bát a povolali egyptské krále, lučštníky, vozy a koně krále Meluhha (z Etiopie), nespočetný zástup, a tito všichni jim přišli na pomoc. V blízkosti města Altaku (Elteke) jejich řady předstoupily přede mě, chtěli jít do bitvy. S důvěrou v pomoc Aššura, mého pána, jsem s nimi bojoval a porazil je. Egyptští vozatajové a princové, společně s vozataji etiopského krále byli zajati mou rukou živí uprostřed této bitvy. Altaku (a) Tamna jsem dobyl, zajal a vzal s sebou kořist. Přitáhl jsem do blízkosti Ekrónu a popravil guvernéry a šlechtice, kteří spáchali hříchy (vzbuřili se), a pověsili jejich těla na kůly okolo města. Občané, kteří zhřešili a zlehčili si Asýrii, jsem počítal za kořist. Zbytek, ti, kteří se neprovinili hříchem a pohrdáním, ti, kteří byli bez

Jiný nápis, který líčí ty samé události z doby Chizkijášovy vzpoury a obléhání Jeruzaléma, hovoří o Egyptu – etiopské dynastii, o vzpouře v Ekrónu a jejím krutém potrestání a vítězném líčení bitvy u Elteke. V textu je Chizkijáš vykreslen jako osnovatel vzpoury, její hlavní organizátor. Nápis detailně popisuje obléhání a ničení judských měst a Jeruzaléma. Seznamuje s použitou taktikou a válečnými stroji a přesto text přechází fakt nedobytí Jeruzaléma popisem toho, jak Sinacherib vyplenil Judsko. Obléhání Jeruzaléma stojí v pozadí za dobytými městy, což je v případě hlavního města organizátora vzpoury velmi zvláštní. Text se nezmiňuje o nahrazení krále Chizkijáše králem loajálnějším, tak jako to bylo v případě Ekrónu.

V této době čelil Chizkijáš dvěma krizím – válce a své nemoci⁵⁵. Byl zázračně uzdraven skrze proroka Izajáše a bylo mu přidáno 15 let života. Čelil válečné hrozbě ze strany Asýrie a prorok mu oznámil Hospodinovo rozhodnutí zachránit Jeruzalém a jeho jako davidovského vládce.

Asyrská delegace a válečné vyjednávání v Jeruzalémě

Asyrský král Sinacherib vysílá své nejvyšší úředníky k judskému králi Chizkijášovi do Jeruzaléma a to s doprovodem početného vojska, jak se dovíme z textu. Asyrská delegace přichází z Lakiše. V následujícím rozboru hebrejského textu spatříme několik důležitých momentů, které z nějakého důvodu autor deuteronomistického díla zdůraznil. Jde o sledování dialogu a polemiky dvou delegací, jedné vyslané asyrským králem silného impéria, která vyzývá stranu judského vazala.

hříchu viny, jsem omilostnil. Padiho, jejich krále jsem vyvedl z Jeruzaléma, posadil jsem ho ne královský trůn nad nimi a uvalil jsem na něj svůj královský tribut. Protože Chizkijáš Judejec, který se nepodřídil mému jhu. Dobyl jsem 46 jeho opevněných měst a stejně tak malá města v jejich blízkosti, která se nedala spočítat a útokem pomocí dobývacích strojů jsem je dobyl, útokem a pěchotou, minami, tunely a beranidly, jsem dobyl a obsadil tato města. 200,150 lidí velké a malé muže a ženy, koně, muly, osly, velbloudy, dobytek a ovce, které se nedali spočítat, jsem odvedl a počítal jako kořist. Jeho (Chizkijáše) jako ptáka v kleci jsem uzavřel v Jeruzalémě, v jeho královském městě. Náspy a valy jsem použil proti němu, jeden val, který vycházel z jeho městské brány jsem použil proti němu. Jeho města, která jsem zničil, jsem odebral z jeho země (území) a dal jsem je Mitinti, králi Ašdódu, Padimu, králi Ekrónu a Silli–Belovi, králi Gazy. A tedy zmenšil jsem jeho zemi. Přidal jsem k předchozímu tributu a uvalil na něj roční platbu, daň (ve formě) darů pro můj majestát. A protože Chizkijáše, kterého můj hrozný majestát přemohl, a Urbi (Arabové) a jeho vojáci, kteří přitáhli, aby posílili Jeruzalém, jeho královské město, jej opustili.

55) 2Kr 20, 1–11

V textu 2Kr 18⁵⁶, 13–18 se Chizkijáš připravoval na vzpouru před rokem 701 př. Kr. Jeho hlavním cílem bylo to, že hranice mezi Judskem a Pelišteou byla předmětem vojenského zájmu Sinacheriba.⁵⁷ Ani biblické záznamy ani asyrské záznamy nehovoří o přímém útoku na Jeruzalém. Sinacheribovy prameny hovoří o deportaci více než 200 000 obyvatel z území, která byla Judsku odebrána.⁵⁸ Město Lakiš hrálo důležitou roli pro asyrské vojenské a politické zájmy v regionu Judska, Pelištee a Egypta. Z reliéfů Sinacheribových paláců v Ninive je asyrský král vykreslen jako sedící na trůnu a přijímající kapitulaci a tribut od poraženého města a jeho obyvatelé jsou zobrazeni jako váleční zajatci spolu s kořistí u nohou sedícího asyrského krále.⁵⁹ Sinacherib urovnal věci s Chizkijášem a dovolil mu zůstat na trůnu. Sinacheribovy záznamy zdůrazňují zničení Judska a vynucenou kapitulaci Chizkijáše, zatímco judské prameny zdůrazňují Hospodinovu ochranu Jeruzaléma a davidovské dynastie.⁶⁰

56) Sweeney je přesvědčen, že záznam o králi Chizkijášovi v 2 Královské je pozdním a retrospektivním pohledem, který byl zamýšlen primárně ideologicky jako obhajoba Hospodinovy moci ochránit Jeruzalém a davidovskou dynastii. Je pozoruhodné, že Sinacheribovo podání událostí se shoduje v hlavních bodech s biblickou tradicí: Sinacheribovo dobytí Judska, obléhání Jeruzaléma, přijetí tributu od Chizkijáše. Navíc Sinacherib nikdy netvrdil, že by dobyl Jeruzalém nebo že by sesadil Chizkijáše z trůnu. Důvodem proč Chizkijáš situaci politicky přežil bylo, že Sinacherib musel čelit současně dvěma povstáním – Judsko a Babylón. Klíčové pro vzpouru vazalů bylo to, že musela vzniknout dvě ohniska vzpoury. Jedno na východě v Babylónu a druhé na západě v Judsku. Sinacheribovo vítězství na západě od Týru až po Judsko přesvědčilo spojence Babylónu, aby se vzdali Asýrii. In: SWEENEY, M., A., I–II Kings, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2007, s. 413

Podle Aharoniho Chizkijáš poslal tribut Sinacheribovi do Lakiše, odkud asyrský král vedl jednání o kapitulaci Jeruzaléma. Další obléhané město byla Libna (2Kr 19,8; Iz 37, 8). Text nám nedává detailní seznam dalších dobytých měst, ale končí obecným shrnutím, že Sinacherib dobyl opevněná města Judska (2Kr 18, 13). Micheášův nářek nad zničením měst v Šefele se evidentně týká této fáze tažení. V tomto spojení prorok mluví o následujících městech: Gat, Bét–Leafra, Šafír, Saanán, Bét–esel. Marót, Lakiš, Mórešet–gat, Akzib, Maréša a Adulám (Mi 1, 10–15). Jiná jednotka pochodovala na Jeruzalém přes provincii Samaří a v průběhu svého tažení dobyla sérii měst v oblasti Benjamin (Iz 10, 28–32). In: AHARONI, The Land of the Bible. A Historical Geography, The Westminster Press, Philadelphia, 1962, s. 339

57) Byla to tato opevněná města, která byla opěrnými body krále Chizkijáše: Timna, Elteke, Bét–šemeš, Libna, Azeka, Sóko, Jarmút, Lakiš.

58) GRAY, J., I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1964, s. 673–674

59) GRAY, J., I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1964, s. 674

60) Ž 2; Ž 46; Ž 47; Ž 48

V textu 2Kr 18, 17–19 termín וְתָרַת (akk. *turtānu*) znamená vrchního velitele asyrské armády, který vedl královská tažení v nepřítomnosti krále.⁶¹ סִירָט-בַּר (akk. *rab ša reši*) znamená v hebrejštině vrchního eunucha a je to hodnost staršího vojenského důstojníka.⁶² Může jít také o vědomé upravení asyrského titulu *rab ša reši*, což doslovně znamená vrchní velitel. Pravděpodobně se jednalo o velitele královny tělesné stráže. סִירָט je doložený titul z izraelského královského dvora a lze předpokládat, že měl i svůj protějšek i u Asyřanů.⁶³ Judská delegace byla reprezentována také třemi úředníky. Delegace judských dvořanů v textu 2Kr 18, 18 se skládala z vysokých úředníků judského království. Titul, תִּבְבָּה-לַע רִשָּׁא, *královský majordomus – královský služebník*, je znám už z doby krále Šalomouna 1Kr 4,6.⁶⁴ Za Chizkijáše mohl Eljakím být velmi vlivnou osobou na královském dvoře a tedy se můžeme domnívat, že tento úřad nabyl na mocenském vlivu.⁶⁵ Šebna je titulován רִפְסָה, *písař*. Texty zřejmě odráží mocenský boj mezi Chizkijášovými úředníky, ve kterém Eljakím nahradil Šebnu. Šebna je dále titulován jako písař, který zapisoval královny výnosy a vládní nařízení. Jóach je titulován רִבְזִמָּה *tajemník, královský herold a úředník*, který vedl záznamy.⁶⁶

61) Iz 20, 1

62) Jr 39, 3.13

63) GRAY, J., *I–II Kings*, SCM Press LTD, London, 1970, s. 678; *Rab ša reši* byl vyslán v čele asyrských vojenských tažení. *Rab šāqê* byl vysoký úředník krále, jehož povinnosti se týkaly osoby krále a královského dvora a nikdy se neúčastnil vojenských tažení. Přítomnost *rab šāqê* (heb. רַב־שָׁאֵק) v delegaci lze vysvětlit tím, že se král účastnil sám tohoto tažení a pravděpodobně se jednalo o člena izraelské aristokratické rodiny, která byla přesídlena do Asýrie. In: COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings*, Garden City NY. AB 11,1988, s. 230

64) 1Kr 16, 9; 1Kr 18, 3; 2Kr 15, 5; Verze knih *Královských* tedy zmiňuje tři asyrské úředníky, což koresponduje se třemi judskými úředníky, kteří reprezentovali krále. Z toho vyplývá, že se jednalo o konfrontaci dvou delegací, respektive dvou králů: heb. וְתָרַת (akk. *turtānu*) hlavní velitel asyrské armády; heb. סִירָט-בַּר (akk. *rab ša reši*) hlavní eunuch, starší úředník, který vedl vojenské síly jménem krále; *rab šāqê* vrchní číšník, jednalo se o staršího úředníka, který fungoval jako diplomat nebo jako poradce krále. Judská delegace: Eljakím ben Chilkijah – תִּבְבָּה-לַע רִשָּׁא majordomus krále; Šebna – רִפְסָה písař; Jóach ben Asaf – רִבְזִמָּה – sekretář, tajemník (do jeho pravomoce spadalo vedení královských účtů a zapisování daní). In: SWEENEY, M., A., *I–II Kings*, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2007, s. 414 – 415

65) Iz 22, 15–25

66) SWEENEY, M., A., *I–II Kings*, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2007, s. 415

Asýrie si musela být vědoma rizika Chizkijášových náboženských a politických reforem, protože se týkaly i obyvatelstva na dobytých územích severního Izraele.

Jazykové vybavení asyrského úředníka bylo chápáno jako něco přirozeného, protože obyvatelstvo západní Asie a Mezopotámie bylo z větší části aramejského původu.⁶⁷ V textu 2Kr 18, 25 Hospodin povolal Sinacheriba, aby zaútočil na Judsko, byla běžná v asyrském politickém myšlení. Královské nápisy často popisují místní božstva, která opustila své vyznavače a připojila se k Asyřanům.⁶⁸

Dopisy z paláce v Nimrudu ukazují na asyrskou politiku asimilace obyvatelstva, kdy nově příchozí na dobytá území dostávali manželky z řad místního obyvatelstva. H. W. F. Saggs se domnívá, že požadavek Chizkijášových vyslanců, aby se mluvilo aramejsky, ale ne hebrejsky, je odkazem na tuto politiku Asyřanů.⁶⁹ *Rab šāqê* používá běžnou diplomatickou řeč Asyřanů. Bylo tradičním asyrským zájmem pečovat o deportované během cesty do nových domovů a stejně tak i na nových územích. Tato snaha byla motivována maximálním využitím lidských zdrojů deportovaných obyvatel. Deportované obyvatelstvo ze Západu bylo přesídleno do Asýrie, zejména do Ninive k osídlení nově přestavěného města.⁷⁰

Rab šāqê zmiňuje tři důvody pro Chizkijášovu kapitulaci, zpochybňuje Chizkijášovy spojence a jejich spolehlivost, zpochybňuje Chizkijášovo spoléhání na Hospodina, jehož svatyně a posvátná návrší odstranila Chizkijášova reforma a vykresluje reformy jako důvod, proč Hospodin autorizoval asyrský útok na Judsko a poukazuje na nedostatek mužů, kteří by dokázali bránit Jeruzalém. *Rab šāqê* nabízí Chizkijášovy dva tisíce koní, aby judského krále ponížil. Reakce judských úředníků ukazuje na bezmocnost v jejich situaci, a proto žádají Asyřany, aby mluvili aramejsky a ne judsky, aby judští vojáci na hradbách nerozuměli.⁷¹

Rab šāqê přesvědčoval vojáky, aby nevěřili Chizkijášovi a svému božstvu Hospodinovi, protože nemají moc je zachránit. Nabízí jim lepší vyhlídky v zemi, kam budou deportováni, která bude podobná jejich vlastní. Zdůrazňuje, že jiná božstva neochránila svá města před Asýrií.⁷²

67) 2Kr 18, 26

68) COGAN, M., TADMOR, H., 2 Kings, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 232

69) GRAY, J., I–II Kings, SCM Press LTD, London, 1964, s. 684; SAGGS, H.W. F., The Nimrud Letters, 1952 – III., Iraq XVIII, 1956, s. 40

70) COGAN, M., TADMOR, H., 2 Kings, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 233

71) SWEENEY, M., A., I–II Kings, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2007, s. 416

72) Arpad bylo dobyto Tiglatpilesarem III. V roce 740 př. Kr., Chamát bylo dobyto Sargonem II. v roce 720 př. Kr., Samaří bylo dobyto Salmanasarem V. a Sargonem II. v roce 722–721 př. Kr. In: SWEENEY, M., A., I–II Kings, Westminster John Knox Press,

Sinacherib na svém válečném tažení

Sinacheribovo tažení směřovalo na jih k pobřeží moře, kde potlačil vzpouru v Týru, kam dosadil svého vlastního krále, protože vzbouřený král uprchl na Kypr. Asyrská tažení byla v konečném důsledku katastrofická jak pro Týr, tak pro Izrael. V důsledku této intervence asyrského vojska, začala vzpoura slábnout a králové Byblosu, Arvadu, Ašdódu, Moábu, Edómu a Amónu spěchali k Sinacheribovi s tributem. Zatímco Aškelón, Ekrón a Judsko stále vzdorovali.⁷³ V té době vypukla vzpoura v Babylóně a naděje egyptské podpory od faraona Taharka⁷⁴ opět povzbudila vazalské vzbuřence. Sinacherib potlačil vzpouru v Babylóně v roce 689 př. Kr. a následovaly tvrdé tresty pro obyvatelstvo a v roce 688 př. Kr. podnikl tažení na Západ, o této události hovoří texty 2Kr 18, 17–19, 37 a Iz 36. I když nám chybí detaily, Sinacherib se objevil na pobřeží a znovu dobyl pevnosti Judska – Lakiš, Libna a současně opět blokoval Chizkijáše v Jeruzalémě. Otázku, proč nebyl Jeruzalém dobyt, J. Bright zodpovídá podle textu 2Kr 19, 35, že asyrská armáda byla napadena nějakou epidemií, anebo se situace řešila Sinacheribovým odchodem do Asýrie. J. Bright však navrhuje ještě jednu možnost, a sice, že král Chizkijáš zemřel v roce 687 př. Kr. a po něm nastoupil jeho syn král Menaše, který uzavřel smlouvu s Asýrií a Jeruzalém nebyl dobyt.⁷⁵ Také vidí v textu 2Kr 18–17 až 19, 37 pravděpodobně dvě události. První je zaznamenána v 2Kr 18, 17 – 19, 9a a druhá v 2Kr 19,9 b – 19, 35. Jedná se o paralelní podání. Jde o dvě různá tažení. Část 2Kr 18, 14–16 a Sinacheribova zpráva hovoří o tažení z roku 701 př. Kr., tažení bylo však podle Herodota přerušeno edipemií v armádě.⁷⁶

Jedna z možných verzí „zázračného vysvobození Jeruzaléma spočívá na předpokladu, že král Chizkijáš vyslal své poselstvo k Sinacheribovi, který právě obléhal Lakiš. Chizkijáš přijal velmi tvrdé podmínky kapitulace včetně platby vysokého tributu. Ovšem v podmínkách nebyla zahrnuta kapitulace Jeruzaléma. Situace se změnila tím, že do oblasti přitáhl egyptský král Taharka a Sinacheribovi tak hrozilo riziko, protože zašel mnohem dále ve svých požadavcích vůči judskému králi. Z těchto požadavků by vyplývala naprostá ztráta nezávislosti Judska. Jeruzalém však byl zachráněn, ať už to bylo kvůli vypuknutí epidemie v asyrském vojsku nebo hrozbě egyptského krále či nutnosti se stáhnout do Asýrie.⁷⁷

Louisville, London, 2007, s. 416

73) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 286–287*

74) 690–664 př. Kr.

75) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 288*

76) *Tamtéž, s. 288*

77) *amtéž, s. 301*

Víme, že během asyrské nadvlády Judsko úzce spolupracovalo s pelištejskými městy. Z hlediska ekonomické stránky dodávalo pod dohledem asyrských zástupců olivy na zpracování olivového oleje do Ekrónu. Tato spolupráce se musela rozvinout až několik desetiletí po roce 701 př. Kr. za vlády Menašeho.⁷⁸

Podle D. Edelman sídliště, která nebyla zničena invazí, zůstala osídlena původním obyvatelstvem, ale byla připojena k pelištejskému území. A pevnosti, které byly připojeny k pelištejskému území, buď byly zanechány prázdné nebo byly osídleny pelištejskými vojáky a obyvatelstvem a původní judské obyvatelstvo bylo vyhnáno. Asyřané nepředali pod správu Pelištejců strategicky důležité pevnosti. Vydržovali si tam vojenské posádky a donutili místní obyvatelstvo, aby zásobovalo asyrské posádky.⁷⁹

Sinacheribovy oddíly mohly kontrolovat příchozí cesty k Jeruzalému a persekuovat venkovské obyvatelstvo. S. Dalley je toho stanoviska, že podle asyrského nápisu Sinacherib blokoval pouze jednu městskou bránu. Je možné, že Sinacherib použil dobytí judské pevnosti jako tábory pro své vojáky během obléhání a blokády Jeruzaléma. Dočasné zdroje zásobování se nacházely v blízkosti samotného Jeruzaléma, kde byla zanechána malá vojenská jednotka, která dohlížela na blokádu, ale ostatní jednotky byly dislokovány na důležitých komunikacích vedoucích do a z hlavního města. Tato strategie byla však součástí většího plánu. I když Sinacherib neplánoval zrušit vazalský status Judska a vytvořit z něj provincii, přesto nehodlal stáhnout své vojáky z oblasti po ukončení tažení. Edelmanová si všímá, že asyrský pisatel nepoužil běžného jazyka pro popis Sinacheribova obléhání Jeruzaléma. Očekávali bychom, že hlavním cílem bude dobytí hlavního města, sesazení vůdce protiasyrské koalice a jeho potrestání. Jaký byl záměr asyrského pisatele, protože obvyklým záměrem bylo dobytí a částečné zničení města a deportace jeho obyvatel.⁸⁰ Podle Odeda bylo záměrem písařů krále Sinacheriba zamaskovat neúspěšné dobytí Jeruzaléma. Obléhání bylo vedeno proti Jeruzalému, ale bylo od něj z nějakého důvodu upuštěno. Mlčení o tomto tažení v inskriptech a zprávy o blokádě Jeruzaléma měly zakrýt neúspěšnou vojenskou akci. Podle Odeda musely být inskripty přepracovány podle aktuálních výsledků vojenské situace, Jeruzalém byl nahrazen Lakíšem. Z toho by mohlo vyplývat, že byla použita odlišná strategie pro eliminaci Judska v protiasyrské koalici a neúspěšné obléhání Jeruzaléma bylo interpretováno v tom smyslu, že cílem tažení nebylo dobýt a zničit Jeruzalém.⁸¹ Reliéf

78) EDELMAN, D., *Hezekiah's Alleged Cultic Centralization*, JSOT 32/4, 2008, s. 401; MCFALL, L., *Did Thiele overlook Hezekiah's Coregency?*, BS, October–December, 1989, s. 393–404

79) EDELMAN, D., *Hezekiah's Alleged Cultic Centralization*, JSOT 32/4, 2008, s. 401

80) *Tamtěž*, s. 403

81) EDELMAN, D., *Hezekiah's Alleged Cultic Centralization*, JSOT 32/4, 2008, s. 404; MCFALL, L., *Did Thiele overlook Hezekiah's Coregency?*, BS, October–December, 1989,

o dobytí Lakiše se zabývá kořistí, která byla přednesena před krále. Kořist obsahovala dvě kadidelnice, křeslo–trůn, vůz a zbraně. Podle Na’amana reprezentuje kořist tři kategorie předmětů, které se často zmiňují na seznamech kořisti: kultické předměty, palácové poklady a zbraně. Kadidelnice mohly být vyrobeny z bronzu a byly použity jako symbol kultu, protože svatyně v Lakiši obsahovala kamennou macebu reprezentující Hospodina, stejnou jakou měla svatyně v Aradu. Proto měly velkou cenu jako kořist. Edelmanová vidí kořist jako reprezentaci paláce a nepřítomného krále. Tato kořist je asyrskému králi prezentována poté, co se mu pokloní Nubijci a všechny tyto ukořistěné předměty z dobytého palácového komplexu zastupující nepřítomného krále Chizkijáše. Podle Edelmanové nemusely být kadidelnice používány jen v kultu, kadidlo mohlo být užíváno i mimo kontext Chrámu (Ex 30, 34–38). Kvůli vysoké ceně kadidla se jeho nekultické používání omezovalo jen na elity. Zbraně, dýky, štíty a meče reprezentovaly moc nepřítomného krále judského krále, který byl symbolicky poražen Sinacheribem v Lakiši.⁸² Dalleyová si všímá velmi důležité okolnosti a to té, že Chizkijáš mohl mít možné pokrevní svazky s asyrskými královnami Jabou a Ataljou, které byly judského původu. Jaba byla první ženou Tiglatpilesara III. a matkou Salmanasara V. Atalja byla hlavní ženou Sargona II. a pravděpodobně i matkou Sinacheriba, takže Sinacherib a Chizkijáš mohli být bratrance. Tato možná okolnost mohla mít vliv na líčení Chizkijáše v asyrských textech jako silného a pyšného krále, zatímco ostatní vzbouřenci byli nazýváni hříšníci a věrolomnými porušiteli přísahy. Takže podle reliéfu mohli vzbouřenci vést Núbijci a ne Chizkijáš a dále by z toho vyplývalo, že tato scéna je velmi atypická v celém svém obsahu a širší rodina si zasloužila zvláštní zacházení, i když se vzbouřila.⁸³

Politický, ekonomický a teritoriální dopad vzpoury

Politické a ekonomické konsekvence Chizkijášovy neúspěšné vzpoury byly dramatické. Sinacherib zacházel s Chizkijášem shovívavě. Chizkijáš mohl zůstat na trůnu a Jeruzalém byl ušetřen. Podle zprávy Deuteronomisty byl Jeruzalém sídlem Hospodina a bohem vyvolené dynastie, a proto zůstal ušetřen. I když bylo obyvatelstvo odvečeno do zajetí, město Jeruzalém bylo ušetřeno a Chizkijáš mohl pokračovat ve vládě a mohl začít proces obnovy zdevastované země.

Deuteronomista udává tři důvody, proč byl Jeruzalém ušetřen. Ten nejdůležitější je z 2Kr 18, 13–16, že se Chizkijáš vzdal u Lakiše.⁸⁴ Dalším je tradice, že se Sinacherib

s. 393–404

82) EDELMAN, D., *Hezekiah's Alleged Cultic Centralization*, JSOT 32/4, 2008, s. 405

83) *Tamtéž*, s. 406

84) Finkelstein a Silberman konstatují, že město Lakiš a Bét–šemeš patřily mezi nejdůležitější lokality v Šefele, protože už první polovině 8. století byly opevněnými

musel stáhnout k Ninive z vojenských důvodů 2Kr 19, 9.36–37. A poslední tradicí je, že obléhání skončilo z důvodu morové epidemie⁸⁵ v asyrském vojenském táboře 2Kr 19, 35. Poslední dvě tradice jsou typem narativní teologie, která má podobu historických análů. Nejpřirozenější vysvětlení situace je Sinacheribovo stažení se do Ninive. Jiní preferují možnost morové epidemie, ačkoliv zároveň nevylučují možnost, že Chizkijáš poslal svůj tribut a dal tak najevo svoji loajalitu. Nejpravděpodobnější je ta možnost, že Jeruzalém a Chizkijáš byli ušetřeni, protože Asýrie si přála udržet v regionu politickou stabilitu a ponechat v Judsku stálou vojenskou sílu.⁸⁶ Dát Chizkijášovi možnost činit pokání, byla jistě levnější a politicky přijatelnější strategie. Millard tvrdí, že tradice o morové epidemii odráží běžný imperiální literární styl, který popisoval přírodní katastrofy.⁸⁷ Někteří badatelé jsou přesvědčeni, že Sinacherib vedl dvě vojenská tažení proti Jeruzalému.⁸⁸

městy. Zatímco Jeruzalém se omezoval pouze na Davidovo město bez známek jakéhokoliv opevnění. In: FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology, JSOT, 30/3, 2006, s. 263

85) Morovou epidemii v asyrské armádě zmiňuje i Herodotos: „Po Anysisovi nastoupil na trůn Ethos, nejvyšší kněz Hefaista. Říkalo se v něm, že zanedbával skupinu egyptských válečníků a že dokonce s nimi pohrdavě jednal jakoby nepotřeboval jejich služby. Urážel je mnohými různými způsoby např. odepřel jim 12 akrů půdy, na kterou každý z nich měl nárok od předešlého krále. Důsledkem toho bylo, že žádný z nich nebyl ochoten bojovat, když byl Egypt napaden Sinacheribem, králem Arábie a Asýrie, s jeho velkou armádou. Situace byla tak vážná, že nevěděl, co má dělat, a tak král vstoupil do svatyně a před sochou boha hořce naříkal nad nebezpečím, které mu hrozilo. Uprostřed svého nářku usnul a zdál se mu sen, že bůh stojí po jeho boku a nabádá jej, aby neztrácel odvahu, protože pokud vyjde odvázně vstříc arabské armádě neutrpí žádnou škodu, až mu bůh sám pošle pomocníky. Po tomto snu byla králova sebedůvěra obnovena a společně s muži, kteří jej byli ochotni následovat, mezi něž nepatřili žádní členové třídy bojovníků, tato skupina byla tvořena obchodníky, umělci a řemeslníky. S nimi pochodoval k Pelušku, což je vstupní brána do Egypta a tam zaujali své (obrné) pozice. Když se zde utábořili, aby čelili nepříteli, tisíce polních myší proniklo mezi Asyřany v noci a sežrali jejich toulce, tětivy od luků a madla od štítů, takže Asyřané neměli žádné zbraně k boji a následně opustili své pozice a během ústupu utrpěli těžké ztráty.“ Herodotus, The Histories II/141, Penguin Books, Oxford, 2001

86) LOWERY, R., H., The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 144

87) Podle Millarda je autorem této tradice judský historik vzdělaný v tradiční ortodoxní víře Izraele. In: Millard, A., R., „Sennacherib's Attack on Hezekiah“, TynBull 36, 1985, s. 61–77

88) Rowley tvrdí (Rowley H., H., Hezekiah's Reform and Rebellion, BJRL43, 1960–61,

Chizkijášova politika byla podle B. Halperna velmi předvídatelná. Pokud měla centralizace shromáždit zemědělské obyvatelstvo do pevností, pak asyrská invaze znamenala znovu jejich rozptýlení a odvedení do zajetí.⁸⁹ Asyrský pramen připouští i určitou míru Sinacheribova neúspěchu, protože Jeruzalém nebyl dobyt a Chizkijáš zaplatil svůj tribut později. Což by mohlo reflektovat i Sinacheribovu charakteristiku Chizkijáše jako silného a pyšného krále.⁹⁰

Chizkijášova strategie vylidnění venkova byla nešťastná, protože umožnila asyrské armádě plenit venkov a tak zbavit Judsko materiálních zdrojů. Tato taktika měla donutit krále Chizkijáše, aby se vzdal a podřídil se Asýrii. A měla i vliv na diplomatickou návštěvu Merodach–baladana. Sinacherib izoloval Chizkijáše v Jeruzalémě, zatímco jeho armáda postupně obsazovala judské území. Deportace obyvatel byla dovršením zničení země, kterou Sinacherib provedl velmi zdařile. Deportované obyvatelstvo potřeboval pro výstavbu Ninive, ovšem není jasné, kam bylo judské obyvatelstvo deportováno.⁹¹ Z Izajášova a Micheášova proroctví vyplývá, že deportované judské obyvatelstvo našlo svůj nový domov v Babylóně. Pokud by tomu tak bylo, mohli bychom vyvozovat, že tato proroctví se netýkala primárně exilu v letech 597–586 př. Kr., ale mohlo jít o prorockou reflexi Sinacheribovy deportace.⁹²

s. 395–461), že Chizkijášova kapitulace je popsána v 2Kr 18,13–16 a že mu byla ponechána možnost zůstat na trůnu. Za několik měsíců později se Sinacherib dověděl o útoku egyptské armády a rozhodl se úplně dobýt Jeruzalém, strategické místo proti postupující egyptské armádě. Ponechal tam vojenský kontingent vedený Rabšakešem. Když Asyřané dorazili k Jeruzalému, našli vzdorujícího Chizkijáše podporovaného prorokem Izajášem. Nabízel mu podmínky kapitulace, ve kterých nefigurovala okupace Jeruzaléma. Asyrští vojáci nebyli schopni zdolat Chizkijášův odpor. Druhé tažení bylo událostí vysvobození Jeruzaléma a zároveň se stala historickým zdrojem pro literární tradice morové epidemie a vojenskému ústupu k Ninive. Asyrské prameny však zmiňují jen první tažení.

89) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (55), 1991, s. 28

90) 2Pa 32, 25–26

91) HALPERN, B., HOBSON, D., W., 1991, s. 32: *Deportace znamenaly nerovnováhu obyvatelstva nejen v asyrské říši, ale také na deportovaných územích. Protože Babylón trpěl kvůli deportacím nedostatkem obyvatelstva, je pravděpodobné, že Sinacherib přesunul deportované Judejce do této oblasti.*

Území Judska v této době dosáhlo svého populačního vrcholu, protože Chizkijáš ovládal i dobytá města v oblasti Pelišteje. Proto číslo deportovaných obyvatel v asyrských pramenech (201 500), lze považovat za realistické.

92) 2Kr 20, 17–18; Mi 4,10

Zničení venkova a záchrana Jeruzaléma tvoří úvod k Chizkijášovým reformám Iz 1, 7–9; 2, 5–11; 3, 1–4. Sinacheribovo plenění bylo Hospodinovým soudem nad venkovskými kultury a stejně tak to bylo trestem za korupci ve vládě. Vládní korupce byla z hlediska Chizkijášovy ideologie palčivým problémem, na který poukazovali i proroci Mi 1, 13; 5, 9–13; Iz 1, 11–17. Prorocká kritika kultu vyplývá ze samotné podstaty centralizace Oz 8, 11–14. Události na venkově vedly k formulování proctví, že venkov bude znovu osídlen obyvatelstvem z Jeruzaléma Iz 37, 30–32; 9, 6. Chizkijášovi proroci ideologicky ospravedlňovali Chizkijášovu politiku, používali k tomu formulace soudu jako například osud Severního království a judského venkova, aby potlačili opozici.⁹³ Koncept *zůstatku*, který přežil v Jeruzalémě a který se nám dochoval i ve zprávě z asyrských analů, je popis návratu těch, kteří se navrací zpět na venkov.⁹⁴ Z pohledu centralizační ideologie bylo Sinacheribovo tažení Božím soudem nad venkovskými kultury. Vylidněním venkova se snažil Sinacherib ekonomicky poškodit Judsko, které přišlo o svou produkci olivového oleje, tehdy velmi žádané komodity.⁹⁵ Ekrón velmi zbohatl na produkci a obchodu s olivovým olejem a stal se důležitým obchodním centrem, odkud se olej vyvážel do celé oblasti Středozemního moře. Je možné, že Sinacherib ekonomicky posílil Ekrón i deportací části judského obyvatelstva. V Ekrónu vznikla velmi bohatá elita, která disponovala luxusním zbožím a byla spojena s kultem Ašery, o čemž nás spravují mnohá ostraka. Bohyně Ašera se stala patronkou výroby olivového oleje a byly jí zasvěcovány prvotiny oleje. Protože je známo, že byla matkou bohů, byla přirozeně spojována s produkcí tekutin a tedy i s touto výrobou. Archeologické nálezy tohoto kultu ukazují, že její svatyně se nacházely v blízkosti výroby oleje. Přesídlení obyvatel Judska si velmi pravděpodobně přenesli do Ekrónu i formu svého lidového náboženství, tedy i kult Ašery.⁹⁶

Rivalita kultů

S postupující hrozbou Asýrie a z důvodu, aby venkovská města nepadla do rukou Asýrie se Chizkijáš rozhodl zajistit si hegemonii nad judskými městy centralizováním kultu do Jeruzaléma. Zrušením posvátných návrší a provinčních svatyní učinil venkovské obyvatelstvo závislé na centrální svatyni v Jeruzalémě a snažil se tak předejít politické

93) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (SS), 1991, s. 42: *Reflexi události roku 701 př. Kr. je text Izajáše Iz 1, 7–9.*

94) *V očích Chizkijášových ideologů bylo tažení Asýrie vyjádřením Hospodinova hněvu proti Judsku, ale jen do té doby než Asýrie zaútočila na Jeruzalém. (Iz 10, 5–34; Mi 4, 8.11–13) In: HALPERN, B., HOBSON, D., W., Law and ideology in monarchic Israel, Sheffield, JSOT (SS), 1991, s. 44*

95) *Tamtéž*, s. 45

96) *Tamtéž*, s. 46–47

a náboženské kapitulaci. Chizkijášova centralizační politika byla opakem reformem Jarobeáma I., který zavedl kult býčků a postavil svatyně na posvátných návrších. Zničení svatyně v Bét–elu hrálo velmi důležitou roli v Jóšijášově reformě, protože tato svatyně byla hlavní překážkou pro očistu izraelského kultu a byla překážkou politického sjednocení Judska a Izraele. Je možné, že už Chizkijáš usiloval o zničení svatyně v Bét–elu.⁹⁷ Chizkijáš byl líčen v nepřátelské propagandě Asýrie jako král, který se dopustil svatokrádeže. *Rab šāqê* obviňuje krále z odstranění Hospodinových oltářů a posvátných návrší. Toto božstvo podle *rab šake* nebude už více stát za judským králem. *Rab šāqê* vystupoval ve jménu boha Judska, byla to ovšem taktika zastrašování, jejímž cílem bylo zakrýt skutečné záměry Asyřanů. Asýrie uplatňovala politiku náboženské autonomie v provinčních městech, protože to znamenalo jistou míru politické autonomie. Tato politika sledovala cíle desintegrace státu a centrální vlády, což v konečném důsledku oslabovalo možnosti na úspěšnou vzpuru proti Asýrii.⁹⁸ Žáci Izajáše uchovali řeč *rab šāqêho* z důvodu, aby prezentovali opoziční postoj proroka Izajáše vůči náboženským reformám Chizkijáše. V první promluvě 2Kr 18, 19–25 nacházíme ve skryté formě principy Izajášova prorockého učení. Řeč *rab šāqêho* byla zformulována prorockými kruhy a měla potvrdit pravdivost Izajášových prorocství, která se týkala Chizkijášovy politiky. Samotná přítomnost *rab šāqêho* ve společnosti těžkooděnců u bran města tvořila rozhodující důkaz pro neúspěch Chizkijášovy politiky a pravdivosti Izajášových promluv. Autor textu používá určité ironie. Izajáš varoval před spoléháním na Egypt (Iz 30, 1–5) a varoval před spoléháním na koně, vozy a jezdce (Iz 31, 1). *Rab šāqê* přišel potrestat Izrael, protože Chizkijáš spoléhal na Egypt. V promluvě jsou dvě protikladné myšlenky, jednak že Hospodin není schopen zachránit svůj lid a Jeruzalém od asyrské okupace a vojska, podobně jako tomu bylo u bohů jiných poražených národů 2Kr 18, 28–35). Druhá myšlenka, která je protikladem předešlé, je obsažena v textu 2Kr 18, 19–25, kde je asyrský král líčen jako nástroj boha Izraele, který má zájem o jeho svatyně. Tato část textu je určitou ozvěnou Izajášova popisu Asýrie jako Hospodinova nástroje pro vykonání jeho záměrů s Izraelem.⁹⁹ Podle Weinfelda historicky nejpůvodnější částí *rab šāqêho* promluvy byla ta část, která se týkala urážení a vysmívání se Hospodinu, část která hovoří o asyrském králi jako Božím nástroji, byla skrytou kritikou Chizkijášových reform. Izajášova prorocká škola paradoxně uchovala obě dvě tradice.¹⁰⁰ Chizkijáš legitimizoval svoji náboženskou reformu starobylým dědictvím Izraele z dob amfykionního společenství a jeho následná centralizace kultu

97) WEINFELD, M., *Cult Centralization in Israel in the Light of a Neo–Babylonian Analogy*, JNES 23/3, 1964, s. 206

98) Tamtéž, s. 207

99) WEINFELD, M., *Cult Centralization in Israel in the Light of a Neo–Babylonian Analogy*, JNES 23/3, 1964, s. 208

100) Tamtéž, s. 209

byla prezentována jako obnova tohoto starobylého řádu. Chizkijášova reforma přežila katastrofy, které jí hrozily, a získala si podporu v králově okolí. Písaři ve službě Chizkijáše (Př 25, 1) glorifikovali reformu a začlenili ji jako hlavní část knihy Zákona, která byla jimi sepsána v této době. Jejich žáci o století později z ní učinili hlavní kritérium pro hodnocení dějin Izraele.¹⁰¹ Deuteronomistické kruhy vykreslily Chizkijáše jako věrného krále na rozdíl od prorocké školy Izajáše (Iz 30, 12). Pro Izajáše Jeruzalém a jeho Chrám představoval pouze ideál, nikoliv však výlučné centrální náboženské místo.

Mezi pilíře Chizkijášovy náboženské reformy patřily dvorní kruh písařů a jeruzalémské kněžstvo, a proto není náhoda, že při nalezení knihy Zákona za doby Jóšijáše se na scéně objevují reprezentanti těchto dvou skupin, Šáfan písař a Chilkijáš nejvyšší kněz. Písaři dali reformě literárně náboženský základ (Dt a DtrH) a jeruzalémské kněžstvo se podílelo na praktickém provedení reformy. Jóšijáš motivován politickými důvody dal reformě konečnou podobu. Myšlenka centralizace kultu si získala širokého přijetí mezi elitami Judska od dob Chizkijášovy vlády a mohla tak být vyjádřena i v literární podobě.

Chizkijášova reforma změnila společenské a mocenské poměry v Judsku. Venkovská aristokracie a představitelé klanů byli zbaveni své moci a na jejich mocenský post nastupují královská aristokracie a vojenští hodnostáři. Když král získal kontrolu nad kultem, venkovské kněžstvo ztratilo přímý podíl ze zemědělských příjmů. Stát prošel přechodem od zdanění zemědělců prostřednictvím venkovských kněží, kteří byli nahrazeni daňovými úředníky. Chizkijášova registrace kněží (2Pa 31, 16–20) je přípravou jejich soustředění do pevností. Když byli lid a kněžstvo pod královou kontrolou, venkovský konzervativismus nemohl nijak bránit inovacím královny politiky.¹⁰²

Asyrské texty nezmiňují kultické reformy v Jeruzalémě nebo v Judsku nebo zavření posvátných míst. Tyto texty nechávají otevřenou otázku, zda buď jedna, nebo obě zmiňované události proběhly za Chizkijáše, nebo zda mu byly druhotně připsány, aby ilustrovaly jeho skutky jako skutky dobrého krále, který se těšil dlouhé vládě, protože mu byla prokázána Boží přízeň, což je opakem Achaza. Chronista datuje reformy specificky na počátek jeho vlády, tedy před Sinacheribovu invazi. Reforma není kladena do kontrastu pádu Izraele. Má ilustrovat Chizkijášovy zbožné skutky.

Centralizace v Judsku se de facto odehrávala po roce 701 př. Kr., kdy Chizkijášovo království bylo značně redukováno a omezovalo se na Jeruzalém a blízké okolí.

Datace Sinacheribova tažení proti Chizkijášovi je důležitá, protože si můžeme položit otázku, zda Chizkijášova náboženská reforma nastala před nebo po roce 701 př. Kr. Je to důležité pro určení charakteru a účelu reformy krále Chizkijáše. Většina

101) *Tamtéž*, s. 210

102) HALPERN, B., HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (SS), 1991, s. 60

badatelů se přiklání pro dobu reformy před rok 701 př. Kr., z důvodu centralizace reformy. Pokud je toto datum správné, Chizkijášova náboženská reforma zřejmě měla politický rozměr, byla součástí snahy konsolidovat moc davidovské dynastie v Judsku. Měla být také součástí příprav vzpoury proti Asýrii. Pokud se reforma stala po roce 701 př. Kr., chyběla by zde politická rovina reformy, chyběl by její protiasyrský motiv. Tato datace má jen pár zastánců, dokonce Nicholson, který datuje reformu po roce 701 př. Kr., tak činí proto, že si myslí, že Sinacherib vedl druhé tažení proti Judsku na sklonku Chizkijášovy vlády. Z toho vyplývá, že proti imperiální podstatě centralizace tak zůstává nedotčena.¹⁰³

Chizkijášova centralizační reforma se může datovat tedy krátce před rok 701 př. Kr. Podle Wellhausenovy školy odstranění kultu bronzového hada Nechuštana je historickým jádrem rozšířeného podání reformy modelované podle pozdějšího Jósijášova deuteronomistického vzoru.¹⁰⁴ Někteří badatelé jako Weinfeld, McKay, Haran, Halpern, Lowery přijímají popis Chizkijášovy reformy v 2Kr 18, 3–4 za historicky spolehlivý. Jiní mají vážné pochybnosti a odmítají historickou spolehlivost tohoto oddílu, patří mezi ně Handy, Na'aman a Fried.¹⁰⁵

103) LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 147

104) Protože odstranění kultu bronzového hada nemá širší teologické souvislosti v knihách Královských, může se považovat za historicky spolehlivé. In: LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 147

105) K historicitě Chizkijášovy reformy nám pomůže zmapování Aharoniho tvrzení ohledně svatyně v Aradu. Tato svatyně prošla dvěma fázemi rekonstrukce. První proběhla za Chizkijášovy kultické reformy, kdy byl rozebrán oltář, ale svatyně zůstala na svém místě. Druhá fáze proběhla během Jósijášovy reformy, kdy byla zničena i samotná svatyně. Nález svatyně v Aradu, ale také v Beer–šebě a Lakíši ukazují na existenci těchto míst v 8. století př. Kr., avšak na všech těchto lokalitách byly svatyně zničeny, nebo přestaly být používány na konci 8. století př. Kr. V době Sinacheribovy invaze v roce 701 př. Kr. byly tyto lokality už bez svatyní. Archeologická data poskytují důkazy o systematickém odstraňování venkovských svatyní na konci 8. století př. Kr. In: FINKELSTEIN, I., SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan–Israelite Ideology*, JSOT, 30/3, 2006, s. 270

Dočasná kultická opatření

Podle Loweryho kultická reforma odstranění תומֶךְ, תבצֶמֶת a kultu Ašery הַשִּׁשְׁעָה je spíše předobrazem Jóšijášovy reformy než skutečné historické události vlády Chizkijáše.¹⁰⁶ Reforma tak měla vylepšit Jóšijášův obraz na úkor Menašeho, který měl být vykreslen v horším světle, než ve skutečnosti byl. Pokračování uctívání na תומֶךְ není přestupek vůči kultu. Chizkijášova náboženská opatření, jako odstranění תומֶךְ, תבצֶמֶת kultu Ašery הַשִּׁשְׁעָה a bronzového hada הַתְּשֻׁבֵּה jsou míněna jako protipól Menašeho náboženských opatření jako obnova תומֶךְ, תבצֶמֶת. Ačkoli Menaše zhotovuje Ašeru, což Deuteronomista přirovnává k činnosti krále Achaba, je oprávněné zmínit náboženská opatření Chizkijáše, i když to podle Loweryho nepoškozuje reputaci Menašeho.¹⁰⁷ Centralizace kultu byla pravděpodobně velmi drastickou a důkladnou reformou jaké mohl Chizkijáš dosáhnout. Mohla to být také ta nejdůležitější reforma, o jakou se pokusil podle názoru dtr školy. Její zmínka v 2Kr 18,4 velmi málo poškozuje Menašeho reputaci. Podle Loweryho je Chizkijášova reforma tak, jak je zaznamenána v knihách Královských spíše historickou událostí než fikcí. Chizkijáš centralizoval kult před rokem 701 př. Kr. a jako součást vzpoury Judska proti Asýrii to mělo náboženské, politické, vojenské, ekonomické a sociální dopady. Podle slov *rab šāqêho* Chizkijáš skutečně provedl centralizaci kultu. Centralizace kultu byla součástí domácí politiky, ale měla politické důsledky pro judský vazalský vztah k Asýrii. Politické konsekvence centralizace jsou patrné v souvislosti s ekonomickými důsledky reformy. Chizkijášova politika rušení posvátných návrší byla ekonomickým fiaskem, protože se tak zbavil příjmů z ročně vybíraných desátků na posvátných návrších a Asýrie jako příjemce ročního tributu si nemohla nevšimnout poklesů finančních zdrojů Judského království.¹⁰⁸ Můžeme ale namítnout, že z ekonomických důvodů si Judsko nemohlo dovolit pokles příjmů, ale spíše Chizkijášovou strategií bylo centralizovat příjmy do královské pokladny.¹⁰⁹ Centralizace kultu znamenala pokles příjmu do královské

106) LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 147: Deuteronomistická teologie musí vycházet z určitých historických zkušeností, událostí. Je možné, že Chizkijáš byl ovlivněn určitým typem protodeuteronomistickým náboženským hnutím. Jisté je, že následná deuteronomistická teologie byla ovlivněna Chizkijášovou reformou.

107) Tamtéž, s. 149

108) LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 151

109) Deuteronomistické zákony týkající se desátků mají důležité důsledky pro vnitřní finanční systém Judska. Ačkoliv byly sepsány po Chizkijášově neúspěšné revoltě, dtr zákoník ukazuje na vztah centralizace kultu a Chizkijášova povstání. Deuteronomium rozlišuje dva druhy desátků; roční desátek, který se měl dodávat do centrální svatyně (Dt

pokladny a tedy pokles příjmu do asyrské pokladny. Tato strategie dává smysl v kontextu Chizkijášovy vzpoury proti Asýrii, ale pravděpodobně se nejednalo o dlouhodobou politiku judského státu. Uzavření finančních zdrojů mělo odradit Asýřany, ale zároveň to vedlo k vyčerpání zdrojů potřebných pro chod královské byrokracie.¹¹⁰ Roční desátek se musel dodávat přímo do Jeruzaléma, kde z něj profitovali královští úředníci, kněží a král. Desátek jednou za tři roky se skladoval v místních vesnicích a byl dodatečným zdrojem pro královské úředníky, tím se tak vyvinul zvláštní systém finanční podpory královské administrativy, který obcházel běžný daňový systém. Centralizace placení desátků vyprázdnila místní pokladny, které byly pravidelně vykrádány Asýrií.¹¹¹ Tím byla zajištěna finanční podpora královské politiky. Centralizace kultu měla kromě svých sociálních a ekonomických výhod také strategický význam v protiasyrském boji. Asýrie při svých taženích zcela běžně ukořistila božstva napadených národů a pochodovala s nimi do bitev. Přítomnost těchto božstev v asyrské armádě ukazovala na skutečnost, že tito bohové opustili napadený národ a podrobili se Aššurovi. Zničením posvátných návrší si Chizkijáš zajistil, že Hospodinovy kultické předměty nebudou ukořistěny, pokud nepadne Jeruzalém.¹¹² Centralizace kultu za Chizkijáše byla akutním opatřením s mnoha pozitivy pro období vzpoury, ale zřejmě v deuteronomistickém programu neměla tento charakter. Jednalo se o trvalou restrukturalizaci kulticko–politického systému. Jóšijášova reforma měla tento trvalý charakter. Chizkijášova reforma na rozdíl od Jóšijášovy reformy měla pouze dočasný charakter. Chizkijáš ve skutečnosti odstranil kultické předměty ze svatyní jako byly oltáře a kultické předměty. Tato posvátná návrší mohla být zbavena pouze statutu královských svatyní.¹¹³ Z výnosu krále mohly být svatyně uzavřeny, aniž by byly dotčeny kultické předměty. Na rozdíl od Chizkijáše král Jóšijáš budovy na posvátných místech zničil. Tímto radikálním krokem chtěl Chizkijáš připravit Judsko na válečný konflikt s Asýrií. Jeden z mnoha akceptovaných současných přístupů je, že Deuteronomista pocházel z malé skupiny reformátorů, kteří si přáli začlenit Chizkijášovu reformu do plánu pro další možné příležitosti a také může být pravdou, že reformní vliv na Chizkijáše samotného byl mnohem více náboženský než politický, dokonce můžeme říci, že byl

12,6–7.11.12.17–18; Dt 14, 22–27); druhý desátek byl placen jednou za tři roky (Dt 14, 28–29) a byl uskládáván v místních vesnicích, byl také určen pro přímou podporu kněží, služebníků kultu a královských úředníků. In: LOWERY, R., H., The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 151

110) Tamtéž, s. 157

111) Tamtéž, s. 157

112) Tamtéž, s. 158

113) LOWERY, R., H., The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah, JSOT Press, Sheffield, 1991, s. 160

deuteronomistický.¹¹⁴ Raní Deuteronomisté přišli do Judska z Izraele po pádu Samaří, takže v Judsku muselo existovat mnoho loajálních vyznavačů kultu Hospodina, kteří stáli na starobylých tradicích Izraele a pro které byla deuteronomistická zvěst naprosto akceptovatelná. Můžeme se o nich dozvědět z proroka Ámose Am 2,11–12 (Nazirité) a Jeremjáše Jr 35 (Rechabité). *Am ha-arec* jako skupina hrála svoji roli při uvedení na trůn krále Jóaše 2Kr 11. Tato skupina byla militantně protipohanská a přežila synkretistickou politiku několika králů. Královský kult v Jeruzalémě nemusel vítat rané Deuteronomisty obzvláště za vlády Achaze, ale je možné, že existovali jedinci či skupiny v Judsku, kteří nenáviděli synkretismus uplatňovaný v jeruzalémském Chrámu a kteří vítali Deuteronomisty ze severu jako pravé Hospodinovy vyznavače.¹¹⁵ Vliv této skupiny v Judsku musel být značný díky naléhavé zvěsti, která byla potvrzena katastrofou z roku 722 př. Kr. Proto je možné, že když Chizkijáš usedl na trůn, hnutí si získalo dostatečnou autoritu, aby ovlivnilo krále a i jeho dvůr. Je pravděpodobné, že náboženské požadavky Deuteronomistů byly určitým způsobem příčinami Chizkijášovy reformy, i když existovaly i jiné vlivy a příčiny pro centralizaci samotnou. Izajáš a Micheáš se tvrdě stavěli proti sociálním nespravedlnostem, které režim toleroval, bránili se pohanským tendencím, ačkoli pro mnohé to evokovalo mnohem tvrdší opozici, která se objevovala na severu proti podobným pohanským praktikám. Oddaní jahvisté byli do této doby mnohem tolerantnější k lidovým náboženským praktikám. Naprosté odpadnutí k pohanství bylo v Judsku spíše výjimkou než pravidlem. Protože oficiální asyrský kult byl jak nábožensky agresivní, tak zároveň byl připomínkou národního ponižení vazalských států. Tento stav se mohl líbit pouze několika kolaborantům a do jejich řad J. Bright řadí i krále Achaza. Existovala skupina, která stála za reformami. Jejich pozice byla posílena proroky, kteří vysvětlovali katastrofy, které dopadly na Izrael jako Hospodinův soud za odpadnutí a porušení smlouvy. Když poukazovali proroci na hříchy v Judsku a oznamovali hrozbu Božího hněvu, narůstaly v Judsku nálady, které usilovaly o reformy, aby se tak Judsko vyhnulo osudu severního království.¹¹⁶ Uctívání asyrských bohů, které bylo důsledkem invaze pohanství, se nemohlo odstranit, protože by to byl počín vzpoury a ani se nemohli přestat platit daně Asýrii, které ekonomicky vyčerpávaly obyvatelstvo. Reformní úsilí se spojilo s vlasteneckými kruhy, aby vytvořily platformu pro změny a tona základě všeobecné nespokojenosti. Ekonomika, náboženství a reformy daly dohromady platformu pro změny.¹¹⁷ Martin Noth tvrdí, že Chizkijáš po svém povstání, když se ještě jednou podřídil Sinacheribovi, byl donucen umístit oficiální státní asyrská božstva do

114) McKAY, J., W., *Religion in Judah under the Assyrians*, London, SCM Press, 1973, s. 17

115) *Tamtéž*, s. 18

116) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition*, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 279

117) *Tamtéž*, s. 279

královské svatyně v Jeruzalémě. Ale nepřiměřená chvála Chizkijáše by neměla opodstatnění, pokud by Chizkijáš uctíval asyrská božstva. Izajáš odsoudil jeho politickou diplomacii, ale vůbec se nezmiňuje o odpadnutí k uctívání asyrských božstev. Pokud Jeruzalém byl zázračně vysvobozen, je téměř nemožné, že by Chizkijáš znovu zavedl asyrský kult. Na druhou stranu je velmi těžké uvěřit tomu, že když nabídl svou kapitulaci Sinacheribovi, že by neuctíval asyrská božstva. Asyřané neuválili náboženské sankce na Chizkijáše, jak Noth předpokládá. Chizkijášova vzpoura obsahovala vyhlášení Hospodinovy nezávislé svrchovanosti a pravděpodobně zničení symbolů jeho vazalského statutu. Jako například dokumenty a pravděpodobně i Achazův oltář, ale není žádná zmínka v záznamech z tohoto období, která by naznačovala, že by Chizkijáš zdědil oficiálně zavedená asyrská božstva z období vlády svého otce, nebo že by takové kulty byly předmětem jeho náboženské očisty. Zatímco lze pochybovat o tom, že v této době asyrského vlivu zde musela existovat nějaká asyrská božstva na území Judska, neměla ale oficiální statut, který by se lišil od ostatních pohanských božstev na území Judska. Byla odstraněna Chizkijášem v rámci jeho reformní politiky.¹¹⁸

Bronzový had hrál v jeruzalémském kultu velmi důležitou roli. Je docela možné, že se mohlo jednat o převzatý prvek z kanaánských kultů plodnosti¹¹⁹, kde byl had specificky spojován s bohyní matkou Ašerou.¹²⁰ Skácení posvátného kůlu ve verši 4. se vztahuje ke kultu Ašery, kanaánské bohyně, jejíž kult je dosvědčen jak v Izraeli, tak i v Judsku.¹²¹

Kultická reforma Chizkijáše začala zavíráním svatyní na posvátných návrších, které v Izraeli existovaly už od předizraelských dob, reforma měla odstranit pohanské praktiky prováděné v těchto svatyních. Výsledkem této reformy bylo soustředění bohoslužby do jediného Chrámu v Jeruzalémě, ze kterého byl odstraněn Nechuštan. Podle Cogana a Tadmora je Chizkijášova kultická reforma oddělena od jeho politiky vůči Asýrii. Kultická reforma byla v rozporu se záměry politiky Chizkijáše vůči Asýrii, protože poškozovala zájmy Judska destabilizací společnosti a náboženství. Proto se musí reforma datovat před rok 705 př. Kr. V 2Pa 29, 3 je reforma datována do prvního roku Chizkijášovy

118) MCKAY, J., W., *Religion in Judah under the Assyrians*, London, SCM Press, 1973, s. 19

119) COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings*, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 217 kult hada mohl pocházet z jebúsejského předizraelského kultu.

120) GRAY, J., *I-II Kings*, SCM Press LTD, London, 1964

1970, s 670–671: Je nejasné, zda výraz Nechuštan označoval hada (nachaš) nebo šlo o bronzový předmět (nechošet) jako například stříbrem plátovaná bronzová kultická standarda s reliéfem a zpodobeninou lidské tváře (zpodobenina Ašery) se dvěma hady. Tento předmět byl nalezen ve svatyni z pozdní doby bronzové, která se nacházela v Chasóru.

121) Sever: Sd 6, 24.30; 1Kr 16, 33; 2Kr 13, 6. Jih: 1Kr 15, 13; 2Kr 21, 3.7

vlády. Někteří jej považují za autentické datum a snaží se jej porovnat s mimobiblickými prameny. Reformu musíme datovat do prvního desetiletí Chizkijášovy vlády, tedy po roce 722 př. Kr.¹²²

2Pa 29–32 představují odlišný pohled na období Chizkijášovy vlády. V těchto kapitolách je Chizkijáš popisován jako dobrý a ctnostný král, který jednal přesně podle vůle Hospodinovy a který vyhnal asyrskou armádu prostřednictvím modlitby proroka. Text 2 Kr 18,4 má svoji paralelu v 2Pa 31,1, kde je náboženská očista rozšířena až na území Izraele. Chronista ale neposkytuje další informaci o reformě, která by podpořila, že Chizkijáš očistil Chrám od asyrských bohů. 2Pa 29, 3–6 popisuje, jak Chizkijáš otevřel chrámové dveře, které Achaz zavřel (2Pa 28,24) a informoval levity o tom, aby se shromáždili na východním nádvoří Chrámu. Je možné, že verše 3–6 mají historický podklad. Podle 2Kr 18, 16 Chizkijáš znovu okoval chrámové dveře, ale byl donucen kování odstranit, když měl platit tribut Sinacheribovi. Ale Chronista uvádí, že chrámové dveře byly zavřeny, což může znamenat, že chrámové dveře byly oficiálně otevřeny v předexilním období pouze během podzimního svátku. Obrácení tváře od Chrámu směrem na východ (v.6.) bylo součástí rituálu kultu Slunce, které popisuje kniha Ez 8,16; 11,1. to by mohlo znamenat, že Achaz přestal slavit Hospodinův novoroční svátek a místo toho uctíval Aššura, kterého považoval za sluneční božstvo. Ovšem tento pohled má určité slabiny. Není vůbec jasné, že text 2Pa 29,6 hovoří o rituálu kultu Slunce a že jeho smyslem je metaforicky vyjádřit odmítnutí Hospodinova kultu. Ale pokud Chronista popisuje rituál slunečního božstva podobný v Ez, pak je pravděpodobné, že jeho materiál se zakládá na historických pramenech pocházející z Chizkijášovy doby. Rituál popisovaný v Ez 8,16 patří do období blízké exilu a zjevně byl problémem i v poexilním období, protože Mišna také odsuzuje uctívání Slunce. I kdyby rituál byl z ranější doby, není pravděpodobné, že by byl důsledkem asyrského vlivu. Mezi Asyřany uctívání Šamaše probíhalo uvnitř Chrámu, kde božstvo žilo obklopeno svou rodinou a dvořany. Pro Asyřany a Babylóňany personifikoval jejich sluneční božstvo sluneční kotouč jako symbol a ne jako božstvo samo. Aššur nebyl primárně slunečním božstvem, ale božstvem války. Šamaš byl sluneční božstvo Asyřanů a je pochybné, zda Aššur vůbec fungoval jako sluneční božstvo. Samozřejmě, že jako nejvyšší božstvo asyrského panteonu Aššur měl schopnost si přivlastnit atributy Šamaše nebo kteréhokoli jiného božstva panteonu.¹²³ Pravděpodobně nejbližší příbuznost s tímto druhem kultu Slunce vztahujícím se k Chizkijášovým poddaným se nachází mezi Syrofoinci. Máme důkazy, že kult Slunce na území Palestiny byl dřívějšího původu. Chronista ani Deuteronomista nepodporují tezi, že Chizkijášova reforma byla motivována politickou ambicí zbavit se asyrských božstev.

122) COGAN, M., TADMOR, H., *2 Kings*, Garden City NY. AB 11, 1988, s. 220

123) MCKAY, J., W., *Religion in Judah under the Assyrians*, London, SCM Press, 1973, s. 16

Chizkijášova reforma podle J. Brighta probíhala postupně. Protože odstranění asyrských bohů bylo ve skutečnosti chápáno jako vzpoura. A toto se stěží mohlo odehrát před rokem 705 př. Kr. Ale reformní kroky mohly být podniknuty už před tímto rokem. Chizkijášova politika byla prováděna s ohledem na možnou asyrskou reakci a teprve postupně byla rozšiřována a zintenzivňována směrem k nezávislosti. Podnikl velmi hlubokou reformu a stal se tak předchůdcem krále Jóšijáše. Nespokojil se s pouhým odstraněním cizích kultů, které zavedl Achaz. Chizkijáš odstraňoval kultické objekty, které byly spojovány s kultem Hospodina jako například Nechuštan umístěný v Chrámu. Také odstraňoval místní Hospodinovy svatyně, které byly spojovány s pohanskými praktikami. Nemůžeme říci, do jaké míry byla tato reforma úspěšná. Protože lid nebyl na reformy připraven, proto je odmítl. Z toho můžeme usuzovat, že reforma nemohla být dlouhodobě úspěšná. Ale nemůžeme zpochybnit, že reforma proběhla. J. Brightovým důkazem pro historicitu je biblický text 2Kr 18, 22. Snaha o nezávislost byla prvním krokem a jeho konečným cílem bylo vytvoření znovusjednoceného království Judy a Izraele pod davidovskou dynastií s centrální svatyní v Jeruzalémě. Reforma měla sloužit k politickému programu Judska. Král se snažil odstranit i sociální nespravedlnost, jaká ale ustanovil opatření, není známo, zřejmě šlo o standardizaci vah a měř a o systematický výběr daní.¹²⁴

Summary

Two different accounts of Hezekiah reform – Kings and Chronicles describe the same events. In Chronicles there is a different territorial extent of the reform. Both accounts do not support thesis that Hezekiah reform was motivated by abolishing of Assyrian gods worship. His reform was a gradual process. His policy and reforms were performed in regard to Assyrian political and military position. Hezekiah cultic purge was very thorough. He exterminated ancient Judah cults – the Serpent. But result of the cultic reform was not permanent. Hezekiah's purpose was to establish independent Judah with Davidic kings. For critical historical insight the research had to analyse various historical sources: the biblical text and Assyrian royal documents. The research was methodologically driven by combination of thorough exegesis of the biblical texts and historical critique of Assyrian texts. Primary focus was on the biblical textual testimony as a primary source though ideological one but we have to admit that all Ancient texts were of ideological character. Ideological perspective of the sources is relevant historical circumstance which enable us to get inside into the Near East political thinking and international relations which was confined to religious realm.

124) BRIGHT, J., *A History of Israel, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000, s. 281–282*

BIBLIOGRAFIE:**Prameny:**

- The Aramaic Bible, The Targums, The Targum of Chronicles*, TaT Clark LTD, Edinburgh, 1994
The Aramaic Bible, The Targums, The Targum of Kings, TaT Clark LTD, Edinburgh, 1994
Bible, Český studijní překlad, Nakladatelství KMS, Praha, 2009
Biblia Hebraica, Edidit Rudolf Kittel, Wuerttembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1954
Biblia Hebraica, Stuttgartensia, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990
Herodotus, The Histories, Penguin Books Ltd, Further revised edition, London, 2003
JPS Hebrew–English TANAKH, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1999
Jewish Study Bible, Tanakh Translation, Torah–Nevi'im–Kethuvim, Oxford University Press, Oxford, 1999
The Talmud of Babylonia, XXV.B: Tractate Abodah Zarah, Chapters 3–5. An American Translation. By Jacob Neusner. Brown Judaic Studies 228. Scholars Press, Atlanta, 1991
The Talmud of Babylonia. An Academic Commentary. XXV Bavli Tractate Abodah Zarah, By Jacob Neusner. Academic Commentary Series, Scholars Press, Atlanta, 1991

Sekundární odborná literatura:

- ACKROYD, P., R., *The People of the Old Testament*, Christophers, London, 1959
 AHARONI, Y., *The Land of the Bible. A Historical Geography*, The Westminster Press, Philadelphia, 1962
 AISTLEITNER, J., *Die mythologischen und kultischen Texte aus Ras Shamra*. Bibliotheca Orientalis Hungarica 8; Budapest: Akadémici Kiado, 1959; 1964
 ALBRIGHT, W., F., *Yahweh and the Gods of Canaan*, The Athlone Press, 1968
 ALBRIGHT, W., F., *The Evolution of the West Semitic Divinity 'An – 'Anat – 'Atta*. *AJSL* 42, 1924–5
 BARR, J., *History and Ideology in the Old Testament. Biblical Studies at the end of a Millennium*, Oxford University Press, Oxford, 2000
 BECKING, B., *Only one God? Monotheism in ancient Israel and the veneration of the Goddess Asherah*, London, Sheffield Academic Press, 2001
 BOUTFLOWER, Ch., *The book of Isaiah, chapters: in the light of the Assyrian monuments*, London, The Macmillan co., 1930
 BRIGHT, J., *A History of Israel*, 4th Edition, Westminster John Knox Press, Louisville Kentucky, 2000
 BUCCELATTI, G., *Cities and nations of ancient Syria: an essay on political institutions with special reference to the Israelite kingdoms*, Rome, Istituto di Studi del Vicino Oriente, 1967
 BURY, J., B.; COOK, S., A.; ADCOCK, F., E., *The Cambridge Ancient History, The Assyrian Empire, vol. III*, Cambridge University Press, Cambridge, 1925
 COGAN, M., *Imperialism and religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries*, Missoula, Mont. SBL (MS), 1974
 COGAN, M., *Tyre and Tiglath-pileser III.*, *JCS* 25, s. 96–99, 1973
 COGAN, M.; TADMOR, H. *2 Kings*, Garden City NY. AB 11, 1988
 CROSS, F., M.; WRIGHT, G., E., *Boundary and province lists of the Kingdom of Judah*, *JBL*, 75/3, 1956, s. 202–226
 DAY, J., *Jahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, Sheffield Academic Press, 2000
 DOBBS–ALLSOPP, F., W.; ROBERTS, J., J., M.; SEOW, C., L.; WHITAKER, R., E., *Hebrew Inscriptions. Texts from Biblical Period of the Monarchy with Concordance*. Yale University, 2005
 EDELMAN, D., *Hezekiah's Alleged Cultic Centralization*, *JSOT* 32/4, 2008
 ELAT, M., *The Campaigns of Shalmaneser III. against Aram and Israel*, *IEJ* 25, 1975, s. 25–35
 ELAT, M., *The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt*, *JAOS* 98, 1978, s. 20–34
 EMERTON, J., A., *New Light on Israelite Religion: the Implications of the Inscriptions from Kuntullet 'Ajrud*, *ZAW* 94, 1982
 FINKELSTEIN, I.; MAZAR, A., *The Quest for the Historical Israel. Debating Archaeology and the History of Early Israel*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2007
 FINKELSTEIN, I.; SILBERMAN, N., A., *Temple and Dynasty, Hezekiah, the Remaking of Judah and the Rise of the Pan-Israelite Ideology*, *JSOT*, 30/3, 2006
 FRICK, F., S., *The formation of the state in ancient Israel: a survey of models and theories*, Sheffield, Decatur, 1985
 FRIED, L., S., *The High Places (Bamot) and the Reforms of Hezekiah and Josiah: An Archaeological Investigation*, *JAOS*, Vol. 122, no. 3, 2002, s. 437–465
 FRITZ, V.; DAVIES, P., R., *The Origins of the Ancient Israelite States*, JSOT, Supplement Series 228, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1996
 GARBINI, G., *History and Ideology in Ancient Israel*, SCM Press LTD, London, 1989
 GITTLEN, B., M., *Sacred Time Sacred Place. Archaeology and the Religion of Israel*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2002
 GRABBE, L., L., *Good Kings and Bad Kings, The Kingdom of Judah in the Seventh Century BCE*, London, T.T.Clark, 2007
 GRABBE, L., L., *Priests, Prophets, Diviners, Sages. A socio-historical study of religious specialists in ancient Israel*,

- Trinity Press, Pennsylvania, 1995
- GRABBE, L., L., *Ancient Israel*, TT Clark, 2007
- GRAY, J., *I-II Kings*, SCM Press LTD, London, 1964
- GRAYSON, A., K., *Assyrian and Babylonian Chronicles, Vol. I*, New York, J.J. Augustin Publisher, 1975
- GRAYSON, A., K., *Assyrian Royal Inscriptions, Vol. II*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1976
- GRESSMANN, H., *Altorientalische Binder zum Alten Testament*, Berlin und Leipzig, 1927
- HALPERN, B., *The First Historians. The Hebrew Bible and History*, The Pennsylvania State University Press, Uni Park, Pennsylvania, 1984
- HALPERN, B., *The emergence of Israel in Canaan*, Chico., Calif. Scholars Press, 1983
- HALPERN, B.; HOBSON, D., W., *Law and ideology in monarchic Israel*, Sheffield, JSOT (SS), 1991
- HALPERN, B.; VANDERHOOF, D., S., The editions of Kings in the 7th–6th centuries BCE, *Hebrew Union College Annual*, 62, 1991, s. 179–244
- HANDY, L., K., *Among the Host of Heaven, The Syro-Palestinian Pantheon as Bureaucracy*, Eisenbrauns, Winona Lake, 1994
- HANZOVÁ, A., Posvátný v izraelském náboženství, *Orientalia Antiqua Nova VII.*, Centrum blízkovýchodních studií, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Dryada, Plzeň, 2007, s. 75–82
- HANZOVÁ, A., Já a můj dům budeme sloužit Hospodinu. *Bet-ab* v izraelském společenství. *Křesťanstvo, náboženství a společenská kohézie*, ed. HANESOVÁ, D., Pedagogická fakulta Univerzity Mateje Bela, Katedra evanjelické teologie a misie, Banská Bystrica, 2008, s. 17–28
- HEGER, P., *The Development of incense cult in Israel*, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1997
- CHALUPA, P., *Dynamika smlouvy v deuteronomistickém zpracování dějin. Historické pozadí, projevy a další působení*, Univerzita Palackého, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc, 2008
- CHAVALAS, M., W., YOUNGER, L., K., *Mesopotamia and the Bible, Comparative Explorations, JSOT Supp. Series 341*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 2002
- CHILDS, B., S., *Isaiah and the Assyrian crisis*, London, S.C.M. Press, 1967
- CHILDS, B., S., *Isaiah*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2001
- JAPHET, S., *I-II Chronicles*, SCM Press LTD, London, 1993
- JEPSEN, A., *Von Sinuhe bis Nebukadnezar: Dokumente aus der Umwelt des Alten Testaments*, Stuttgart, Calver, 1975
- KAISER, W., C., *A History of Israel. From the Bronze Age Through The Jewish Wars*, Broadman Holman Publisher, Nashville, Tennessee, 1998
- KAPELRUD, A., S., *Baal in the Ras Chamra Texts*, Copenhagen, 1952
- KEEL, O., *Goddesses and trees, new moon and Yahweh: Ancient Near Eastern art and the Hebrew Bible*, Sheffield, 1998
- KEEL, O., *Monotheismus im Alten Israel und Steiner Umwelt*, Fribourg, 1980
- KELLE, B., E., What's in a Name? Neo-Assyrian Designations for the Northern Kingdom and their Implications for Israelite History and Biblical Interpretation, *JBL*, 121/4, 2002, s. 639–666
- KENNETT, R., H., *Ancient Hebrew social life and custom as indicated in law, narrative and metaphor*, London, Oxford Uni Press, 1933
- LINVILLE, J., R., Rethinking the „Exilic“ Book of Kings, *JSOT*, 75, 1997, s. 21–42
- LIVERANI, M., *Neo-Assyrian Geography*, Stampa a cura di Sargon srl – Padova, Roma, 1995
- LOWERY, R., H., *The Reforming Kings, Cults and Society in First Temple Judah*, JSOT Press, Sheffield, 1991
- LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol I*, Chicago, The University of Chicago Press, 1926
- LUCKENBILL, D., D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol II*, Chicago, The University of Chicago Press, 1927
- MALAMAT, A., The Last Wars of the Kingdom of Judah, *JANES*, 9, 1950, s. 218–227
- MALAMAT, A., *The History of Biblical Israel*, Brill, Boston, Leiden, 2004
- MATTILA, R., *The King's Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, State Archive of Assyria Studies, vol. XI., The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Uni of Helsinki, 2000
- MAZAR, A., *Archaeology of the Land of the Bible 10 000–586 B.C.E.*, Center for Judaic-Christian Studies, Doubleday, New York, 1990
- MCFALL, L., Did Thiele overlook Hezekiah's Coregency?, *BS*, October–December, 1989, s. 393–404
- McKAY, J., W., *Religion in Judah under the Assyrians*, London, SCM Press, 1973
- Van Der MEER, P., *The Chronology of Ancient Western Asia and Egypt*, Brill, Leiden, 1963
- MENDENHALL, G., E., Ancient Oriental and Biblical Law, *BA XVII*, s. 26–46
- MENZEL, B., *Assyrische Tempel, Band I, Untersuchungen zu Kult, Administration und Personal*, Studia Pohl: Series Maior 10/1, Biblical Institute Press, Rome, 1981
- MILLER, P., D., *Ancient Israelite Religion*, Philadelphia, 1987
- MYERS, J., M., *II Chronicles*, Doubleday Company, New York, 1965
- NA'AMAN, N., Province System and Settlement Pattern in Southern Syria and Palestine in the Neo-Assyrian Period, in: LIVERANI, Mario, *Neo-Assyrian Geography*, Stampa a cura di Sargon srl – Padova, Roma, 1995, s. 103–115
- NEUSNER, J., *Performing Israel's Faith. Narrative and Law in Rabbinic Theology*, Baylor Uni Press, 2005
- OLMO LETE, Gregorio del, *Mitología y Religión del Oriente Antiguo II. Semitas occidentales. 2 sv.* Aula Orientalis Supplementa: Estudios Orientales 8-9; Sabadell (Barcelona): Editorial AUSA, 1995

- OLMSTEAD, A., T., *History of Palestine and Syria*, Grand Rapids, Michigan, 1965
- PARPOLA, S., WATANABE, Kazuko, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, State Archives of Assyria, vol. II*, Helsinki University Press, Helsinki, 1988
- PARPOLA, S., *The Correspondence of Sargon II, Part I, Letters from Assyria and the West*, Helsinki University Press, Helsinki, 1987
- PFEIFFER, Ch., F., *The Divided kingdom*, Grand Rapids, Baker Book House, 1967
- POPE M., H., ROELLIG, W., „Syrien: Die Mythologie der Ugariter und Phönizier.“ In: Hans Wilhelm Haussig (ed.), *Wörterbuch der Mythologie. Sv.1: Götter und Mythen im Vorderen Orient*. Stuttgart: Ernst Klett, 1965, s. 217–312
- POSTGATE, N., J., *Assyria: the Home Provinces*, in: LIVERANI, Mario, *Neo-Assyrian Geography*, Stampa a cura di Sargon srl – Padova, Roma, 1995, s. 1–17
- POSTGATE, N., J., *Taxation and Conscriptio in the Assyrian Empire*, Biblical Institute Press, Rome, 1974
- PROVAN, I.; LONG, V., P.; LONGMAN, T., *A Biblical History of Israel*, Westminster John Knox Press, London, 2003
- SAGGS, H., W., F., *The Might that was Assyria*, Sidgwick Jackson, London, 1984
- van SOLDT, W., H., *Ethnicity in Ancient Mesopotamia, Papers Read at the 48th Rencontre Assyriologique Internationale, Leiden, 1–4 July 2002*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2005
- SPIECKERMANN, H., *Juda unter Assur in der Sargonidenzeit*, Göttingen, Vandenhoeck, Ruprecht, 1982
- SWEENEY, M., A., *I–II Kings*, Westminster John Knox Press, Louisville, London, 2007
- TADMOR, H., *The Inscriptions of Tiglath–Pileser III King of Assyria*, Jerusalem, The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1994
- THIELE, E., R., The Chronology of the Kings of Judah and Israel, *JNES*, Vol. 3, no. 3, 1944, s. 137–186
- WEINFELD, M., Cult Centralization in Izrael in the Light of a Neo–Babylonian Analogy, *JNES*, Vol 23, No. 3, July 1964, s. 202–212
- WEINFELD, M., *Deuteronomy and the Deuteronomical School*, Oxford Clarendon Press, Oxford, 1972
- WEINFELD, M., *Deuteronomy 1–11*, Oxford Clarendon Press, Oxford, 1991
- WEIPPERT, H., Synkretismus und Monotheismus Religionsinterne Konfliktbewältigung in Alten Izrael. In Assmann, J.; Harth, D. *Kultur und Konflikt*. Frankfurt am Main, 1990
- WRIGHT, G. E., Israelite Daily Life, *BA*, Vol. XVIII, No. 3, 1955, s. 50–79
- YOUNGER, K., L., Yahweh at Ashkelon and Calah? Yahwistic names in Neo–Assyrian, *VT*, 52/2, 2002, s. 207–218
- ZEVIT, Z., *The Religions of Ancient Israel. A Synthesis of Parallaxic Approaches*, Continuum, London, 2001